

Julija Lozzi Barković

Odsjek za povijest umjetnosti
Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci
Sveučilišna avenija 4
HR - 51000 Rijeka

Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper

Primljen / Received: 2. 7. 2020.

Prihvaćen / Accepted: 1. 9. 2020.

UDK / UDC: 725.1(497.572)“19“

DOI: 10.15291/ars.3190

Morske i planinske kolonije: prilog istraživanju javnozdravstvenih ustanova u razdoblju međuraća u Rijeci i regiji

Sea and Mountain Resorts:
A Contribution to the Research of
Public Health Institutions in the
Interwar Period (Rijeka and the
Region)

SAŽETAK

U članku se arhitektonski i sadržajno analiziraju kompleks dječje morske kolonije *Villa Italia* na *Costabelli*, obalnom potezu između Rijeke i Opatije, i planinska kolonija *IX. Maggio* na Učki, reprezentativni primjeri javnozdravstvenih ustanova realiziranih u razdoblju međuraća na području Kvarnerske provincije koja je tada u sastavu Kraljevine Italije. Osim uz more i na planinama, kolonije su se mogle nalaziti i uz rijeke i jezera te u urbaniziranim središtima. Postojale su dnevne, privremene i stalne kolonije, a svaka je imala svoje osobitosti. Njihov program i djelovanje bili su pod ingerencijom vladajućeg fašističkog režima u suradnji s državnim i lokalnim administrativnim tijelima. Projektanti morske kolonije *Villa Italia* i planinske kolonije *IX. Maggio*, unatoč snažnom političkom i ideološkom pritisku, u stvaranju novih arhitektonskih vrijednosti dali su vlastiti doprinos, postigavši visoku razinu moderniteta na području međuratne javnozdravstvene izgradnje u lokalnom i nacionalnom okviru.

Ključne riječi: Kvarnerska provincija, Rijeka, Učka, razdoblje međuraća, građevine javnozdravstvene djelatnosti, morske i planinske kolonije, Pietro Bacci, Guido Lado, Enea Perugini

ABSTRACT

The article analyses the architectural and conceptual aspects of the children's sea resort *Villa Italia* on Costabella, the coastal stretch between Rijeka and Opatija, and the mountain resort *IX. Maggio* on Mount Učka, two representative examples of public health institutions established in the interwar period in the Kvarner Region, which was then part of the Kingdom of Italy. Apart from the sea and the mountains, such resorts were built near rivers and lakes or in urban centres. There were daily, temporary, and permanent ones, and each had its own peculiarities. Their programmes and activities were under the jurisdiction of the ruling fascist regime in cooperation with state and local administrative bodies. The designers of the sea resort *Villa Italia* and the mountain resort *IX. Maggio*, despite strong political and ideological pressure, made a significant contribution in creating new architectural values, achieving a high level of modernity in the field of interwar public health construction, both locally and nationally.

Keywords: Kvarner Region, Rijeka, Učka, interwar period, public health buildings, sea and mountain resorts, Pietro Bacci, Guido Lado, Enea Perugini

Uvod

Razdoblje između dva svjetska rata karakterizira gospodarska kriza globalnih razmjera. Teške socijalne prilike, oskudica i siromaštvo rezultiraju preseljenjem velikog broja ljudi u gradove. Prenapučenost i nedostatak higijenskih uvjeta u urbanim sredinama i nekvalitetna prehrana dovode do zdravstvenih problema s kojima se suočava većinom mlado stanovništvo i ono slabih imovinskih mogućnosti. Međuratno doba, stoga, obilježava težnja k javnozdravstvenoj brizi za široke mase, posebno za djecu, čemu jednako streme oni na lijevoj i desnoj političkoj opciji. Na inicijativu novoformirane Lige naroda pokreću se mnogobrojne međunarodne kampanje za suzbijanje bolesti poput rahitisa i tuberkuloze protiv čega je osmišljen i cjelovit program koji objedinjuje djelovanje antituberkuloznih dispanzera u suradnji s dječjim morskim i planinskim kolonijama.¹

U Kraljevini Italiji kolonija kao javnozdravstvena ustanova utemeljena je prema zakonu koji 1926. donosi *Opera nazionale maternità e infanzia* (institucija za brigu o majkama i djeci), čemu prethodi ideja osnivanja morskog hospicija još iz razdoblja 19. stoljeća u cilju osiguranja smještaja i liječenja siromašne djece oboljele od kroničnih i zaraznih bolesti. Razvoj i djelovanje kolonija u Kraljevini Italiji od početka se stavlja pod izravni nadzor fašističkog režima² u suradnji s Pokrajinskim fondovima za socijalnu skrb (*Casse provinciali di previdenza*) koji su 1931. na nacionalnoj razini objedinjeni u *Ente Opera Assistenziali* (posebno tijelo za pitanja socijalne zaštite) i *Opera Nazionale Balilla* (organizacija koja skrbi o fizičkom i moralnom odgoju djece i mladih). Režim je na taj način nastojao biti na čelu međunarodne pozornosti u okviru politike za brigu o budućim naraštajima u konkurenciji s drugim modelima javne intervencije u demokratskim zemljama (SAD – New Deal, Francuska – Narodni front) te u državama jednopartijskog sistema (nacistička Njemačka, Sovjetski Savez). Službeni izvori govore da je do 1935. u Italiji boravkom u kolonijama zbrinuto gotovo 600 000 djece, a samo tijekom ljeta 1939., neposredno pred početak rata, više od 800 000. Većina korisnika dolazila je iz gradskih i industrijskih centara u sjevernoj Italiji, čemu treba dodati i potomke Talijana koji su živjeli u drugim europskim zemljama ili talijanskim kolonijama.³

Za usporedbu, dvadesetih i tridesetih godina u Kraljevini Jugoslaviji također se utemeljuju ustanove povezane s općenarodnim zdravstvenim i higijenskim potrebama poput domova zdravlja, dječjih lječilišta tuberkuloze, ljetnih i zimskih ferijalnih kolonija.⁴ Na području Kvarnera kao pilot-projekt još je 1918. osnovano ferijalno dječje oporavilište u Crikvenici, a poslije u Selcu za trajne dolaske djece ugroženog zdravlja. U Kraljevici u prijeratnom hotelu Liburnija, koji je kratko vrijeme imao ulogu sanatorija za oboljele od tuberkuloze, od 1924. djeluje oporavilište za djecu. Đačko ljetovalište u uvali Martinščica u Sušaku 1926. pod upravom Jadranske straže također postaje dječjim oporavilištem.⁵

U Kraljevini Italiji prema pravilniku iz 1935. postojale su tri vrste kolonija: stalne, privremene i dnevne, a svaka je imala svoje osobitosti. Kolonije su se mogle nalaziti na moru i u planinama, uz rijeke i jezera te u naseljenim mjestima. Imale su trostruki učinak: istovremeno su funkcionirale kao hotel, klinika i škola. Permanentne kolonije mogle su raditi tijekom cijele godine i biti administrativno autonomne, organizirane za liječenje bolesti poput rahitisa i tuberkuloze. Permanentne i privremene kolonije, aktivne samo ljeti, preporučuju se u terapijske svrhe, a one dnevne za prevenciju bolesti.⁶

Na području Kvarnerske provincije (*Provincia del Carnaro*)⁷ koja je od 1924. u sastavu Kraljevine Italije, obuhvativši Rijeku i dio Istre do Brseča, a 1928. i susjedno područje Slovenije, u drugoj polovici tridesetih godina postojalo je desetak i više stalnih ili privremenih morskih kolonija, ali i malih dnevnih kolonija u kojima su

djeca boravila od jutra do večeri. Dnevne morske kolonije smještaju se u prenamijenjenim objektima u Opatiji, Lovranu, Medveji i Ičićima ili se u tu svrhu namjenski grade paviljoni poput onih u *Borgomarini* (danas Kantrida) u Rijeci.⁸ Pored morskih i helioterapijskih kolonija u Rijeci i na Liburniji, aktivno su djelovale i planinske kolonije u Podgradu (*Castelnuovo*) i na Učki, helioterapijske kolonije u Ilirskoj Bistrici (*Villa di Nevoso*) i Knežaku (*Fontana del Conte*), kolonije u Matuljima i Klanjcu. U Kvarnerskoj provinciji u morskim i planinskim kolonijama 1931. osiguran je smještaj za ukupno 400 djece, a ta je brojka 1937. dosegla 2000. Iste godine obrazovna i zdravstvena organizacija kolonija povjerena je talijanskoj fašističkoj mladeži (*Gioventù Italiana del Littorio*) u suradnji s prefekturama i pokrajinskim zdravstvenim centrima.⁹

Morska kolonija *Villa Italia*

Osnivanje prve privremene morske kolonije u Rijeci, sjedištu Kvarnerske provincije, potaknula je gospođa Margherita Giardino, supruga Gaetana Giardino¹⁰, prvog riječkog guvernera u razdoblju između dva rata, koja je tijekom studenoga i prosinca 1923. obilazila komunalne škole zamjećujući velik broj neuhranjene, anemične i rahitične djece. Potresena tom neugodnom spoznajom apelira na svojeg supruga da osnuje zavod koji bi se brinuo upravo za takvu djecu te da se utemelji morska kolonija koja bi postala njihovo stalno sklonište. Istovremeno, upušta se u potragu za najprikladnijim mjestom za smještaj kolonije i pronalazi ga u parku bivše vile nadvojvode Josipa¹¹ na *Costabelli*, atraktivnom obalnom pojasu ispod pokrajinske ceste Rijeka – Opatija, u produžetku zapadne gradske četvrti *Borgomarina* (danas Kantrida). Glavni aduti ovog područja u gustom zelenilu, s prostranim travnatim površinama na samo nekoliko koraka od mora, bili su zaklonjenost od bure, osunčanost u svim godišnjim dobima od jutra do večeri, i panoramski pogled na Učku i Kvarnerski zaljev s otocima.¹²

Guverner Gaetano Giardino, potaknut zalaganjem supruge, već početkom 1924. inicira akciju osnivanja morske kolonije stavljanjem na raspolaganje odabranog zemljišta udaljenog šest kilometara od središta grada, kojeg zajedno s pripadajućom vilom ustupa novoosnovanom Riječkom zavodu za dječje morske i planinske kolonije (*Fondazione Città di Fiume per le colonie infantili fasciste marine e montane*). Izolirana mjesta tada se drže pogodnima za pozicioniranje kolonija radi onemogućavanja miješanja bolesnika s lokalnim stanovništvom, ali i zbog dolaska turista koji su generalno pripadali višoj klasi.¹³

Morska kolonija *Villa Italia* (*La colonia Marina di Villa Italia*) s radom je započela u srpnju 1924., prije donošenja zakona o kolonijama u Italiji, a namjenjuje se oporavku i liječenju siromašne, slabo uhranjene, distrofične i astmatične djece, bolesnicima s tuberkulozom pluća, sa skrofulozom i ostalim kroničnim bolestima. Ustanova, međutim, nije klasificirana kao hospicij za bolesne, već kao institut eminentno sanitarno-zdravstvenog karaktera koji je ulazio u grupu ustanova klasificiranih kao *Opere anti-tubercolari*.¹⁴ Smatralo se da bi bila neoprostiva greška takvoj ustanovi dati nezgrapni karakter karitativnog utočišta s obzirom na to da su psihičko stanje i fizička kondicija pojedinca u znatnoj mjeri ovisili o uvjetima življenja. Liječenje i preventivu namjeravalo se ujediniti i integrirati uzajamno i naizmjenično, što je kao program nastojala provoditi i direkcija Riječkog zavoda za dječje morske i planinske kolonije.¹⁵

Prijave za prijam djece u koloniju podnosile su ustanove za socijalnu skrb i razna privatna tijela, a zanimanje je bilo veće od kapaciteta ustanove. Uprava je, stoga, bila primorana temeljito ispitati dokumentaciju pristupnika, njihove društvene podatke, obiteljsku anamnezu i pokazatelje fizičkog stanja djece koja se po primitku u ustanovu podvrgavaju kliničkom pregledu s laboratorijskim analizama, uključujući an-

1.
Morska kolonija *Villa Italia*,
perspektivni pogled s istočne
strane na paviljon *Vittorio*
Emanuele III. (izvor: *Opere*
Pubbliche /bilj. 17/, 210)

Sea resort *Villa Italia*, a perspective
view of the *Vittorio Emanuele III*
pavilion from the east

tropometrijska i radiološka ispitivanja. Pristupnici na „promatranju” ostaju najviše osam dana radi planiranja buduće terapije i režima boravka i smještaja u odgovarajuće odjele. Najozbiljniji slučajevi, djeca oboljela od raznih oblika limfoma, rahitisa ili zaraznih bolesti, odmah se hospitaliziraju.¹⁶

Prigodom otvaranja morske kolonije *Villa Italia*, središnji odbor talijanskoga Crvenog križa priskrbio je 14 velikih šatora (opremljenih namještajem, krevetima i posteljinom) za 260 korisnika, raspoređenih uza stjenovitu morsku obalu. Blagovaonica na otvorenom također se zaštićuje tendama u čijoj su neposrednoj blizini osigurani tuševi i sanitarije. U montažnom paviljonu uz glavnu cestu sistematizirane su uprava i sanitet (medicinske sestre), izgrađena je i odgovarajuća praonica rublja. Rustična postojeća kućica na ulazu prenamijenjena je u kuhinju.

Kolonija je u početku korisnike primala samo tijekom ljetnih mjeseci. Djeca su mogla ostati određeno razdoblje: sedam, petnaest ili mjesec dana jer improvizirani smještaj nije bio odgovarajući za druga godišnja doba kada su se njezina vrata zatvarala.

Razvojni projekt privremene morske kolonije nije se zaustavio na tome jer je uprava Zavoda za javno zdravstvo uskoro osigurala dodatnu nabavu montažnih paviljona Döcker¹⁷ koji prilagodbom potrebama na terenu na određeno vrijeme rješavaju problem pa privremena kolonija postaje cjelogodišnja. Ljetno vrijeme djelovanja kolonije podrazumijevalo je razdoblje od svibnja do kraja rujna, a zimsko od listopada do kraja travnja.¹⁸

Zavod za javno zdravstvo nakon toga intenzivira svoj rad, a zahvaljujući interesu Ministarstva unutrašnjih poslova, Zdravstvenoj direkciji, Crvenom križu i drugim javnim i privatnim tijelima dobiva materijalnu pomoć za realizaciju opsežnijeg i složenijeg projekta koji se odnosio na osnivanje permanentne kolonije, što je podrazumijevalo izgradnju zidanih paviljona slobodno raspoređenih u prirodnom okolišu istočne zone *Costabelle*, koja je poslije dobila naziv *Colonie*.¹⁹

Realizacija permanentne morske kolonije *Villa Italia*, koja u konačnici uključuje šest samostojećih građevina, započinje adaptacijom i dogradnjom postojeće vile nadvojvode Josipa koja prerasta u središnji paviljon kolonije, formirajući arhitekton-

2.

Morska kolonija *Villa Italia*,
pogled na paviljone *Vittorio
Emanuele III.* i *Margherita
Giardino* (izvor: *Opere Pubbliche*
/bilj. 17/, 209)

Sea resort *Villa Italia*, view of the
Vittorio Emanuele III and *Margherita
Giardino* pavilions

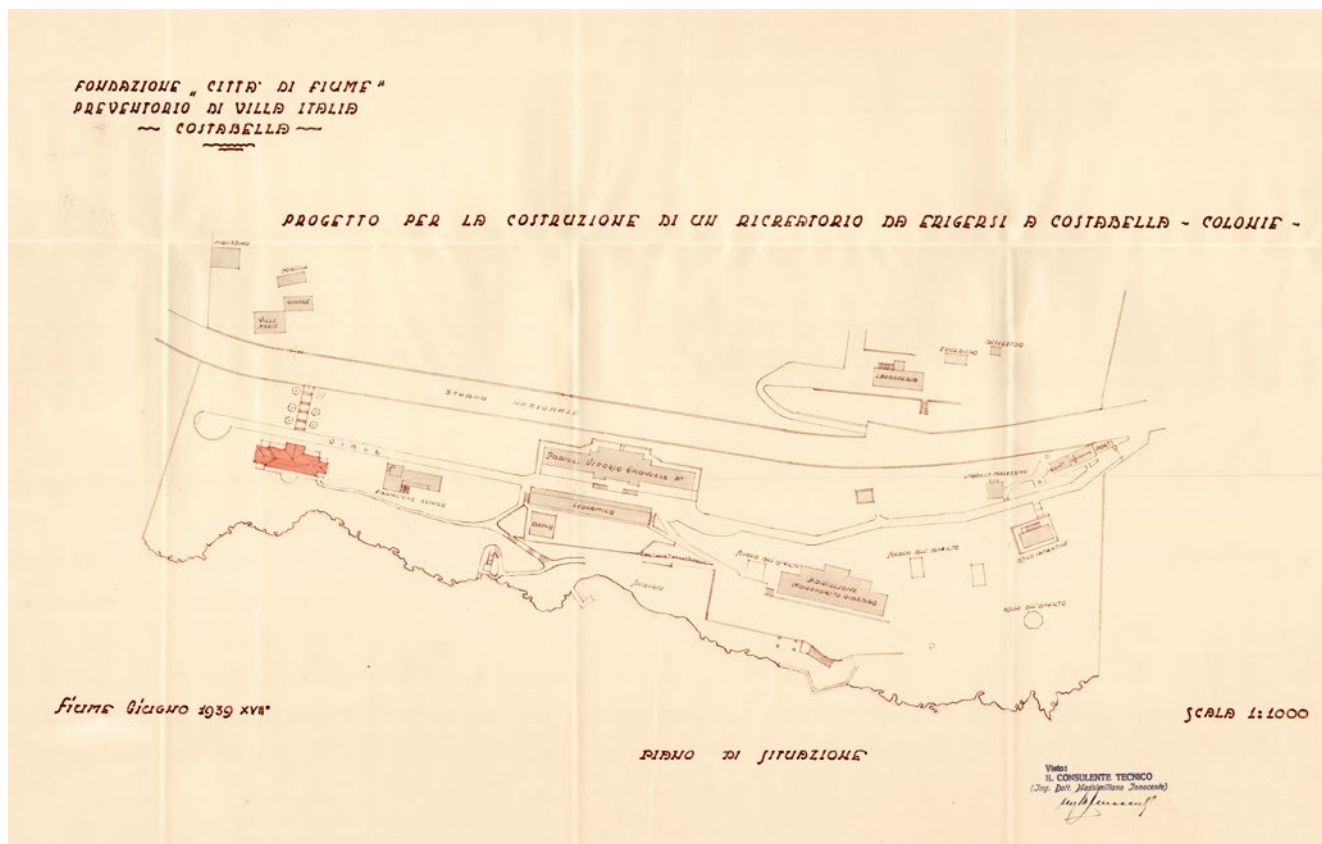
sko-urbanistički kompleks u kojem je danas smještena Dječja bolnica Kantrida (Klinika za pedijatriju – KBC Rijeka, Istarska ulica 43).²⁰

Obnovljene ili novopodignute građevine formiraju harmoničnu i vedru cjelinu jer je namjera utemeljitelja i investitora bila da njihov izgled bude dopadljiv kako ne bi podsjećali na oporavilište, već na „vile iz rajskog kutića”. Navodi se da arhitektura središnjeg paviljona *Vittorio Emanuele III.* i školskog paviljona *Margherita Giardino*, realiziranih sredinom dvadesetih godina, priziva „jednostavan i čist” toskanski stil koji se mogao prepoznati po četverovodnim krovovima širokih streha, prostranim južnim terasama i sjenovitim trijemovima polukružnih lukova.

Prirodna nijansa pijeska njihovih pročelja, ali i crveno-ciglasta fasadna boja (*rosso-mattone*) kliničkog paviljona *Gaetano Giardino* i paviljona za slobodne aktivnosti i rekreaciju, koji su izgrađeni desetak godina poslije, jasno su se isticala svojom toplom i odmarajućom notom unutar gustog zelenila šumaraka i travnjaka s cvjetnim grmovima koji su se rasprostirali u širem okruženju kompleksa kolonije.²¹

Pozicija i unutrašnje uređenje paviljona bili su determinirani svrhom kojoj je trebao odgovarati institut kolonije u cjelini pa se iz komunikacijskih razloga te radi optimalne insolacije, u odnosu na središnje zdanje, ostale građevine raspoređuju zrakasto i u smjeru juga: školski paviljon, gospodarska zgrada s kuhinjom, klinički paviljon, objekt zabavišta te dječji vrtić za dnevni boravak.

Odvojenost jednog paviljona od drugog, bez obzira na to što je to zahtijevalo veliki utrošak energije za neke specijalne servise, a pogotovo što se tiče sanitarno-higijenske kontrole, drži se velikom prednošću u osiguranju posebne skrbi i liječenja u zasebnim odjelima kao i u sprječavanju naguravanja djece u jedan veliki lokal.²² Neravna konfiguracija lokaliteta morske kolonije *Villa Italia*, njegovo grebenasto uzdizanje iznad mora, bogatstvo raslinja i prirodni zaljev osiguravali su blagu morsku klimu, uz različitosti ovisno o godišnjim dobima.²³ Klima je bila jedan od najvažnijih elemenata u liječenju, no drugi važan faktor bio je režim života koji su oboljeli trebali slijediti. Djeca koja su dolazila u koloniju morala su se pridržavati higijenskih pravila u vezi s osobnom čistoćom, posebno ruku i usta, radne odjeće i boravišnog

3.
Projekt za izgradnju zabavišta na *Costabelli - Colonie*, 1939., situacijski plan (izvor: Državni arhiv Rijeka, HR-DARI-57 /JU 51/, Tehnički ured grada Rijeke od ? - 1948., Ufficio tecnico comunale, Kutija 108)

Project for the construction of an amusement park on *Costabella-Colonie*, 1939, situational plan

prostora. Primarno je bilo navikavanje na život na otvorenom u svim godišnjim dobima, uključujući držanje prozora u sobama otvorenima. Preporučivalo se bosonogo hodanje, razotkrivenih leđa i glava, korištenje vrućih i hladnih tuševa, zračnih kupelji i sunca.²⁴ Helioterapija se aplicirala postupno i kombinirala s morskim hladnim i toplim kupeljima, ovisno o slučaju i godišnjem dobu. Bujna vegetacija koja je okruživala zavod dopuštala je povećanje izlaganja zraku i suncu bez poteškoća jer je područje bilo zaštićeno od sjevernog vjetrova i intenzivnih morskih djelovanja. Cjelokupni klimatski tretman podržavan je odgovarajućom prehranom i medicinskom gimnastikom koja je bila važno sredstvo za jačanje slabih i ozdravljenje bolesnih.²⁵ U psihofizički tretman ulazila je škola te različiti poslovi za djevojčice poput pomaganja djeci i medicinskim sestrama na odjelima, asistiranja u kuhinji i laboratorijima te sudjelovanja dječaka u poljoprivrednim radovima.²⁶

Paviljon *Vittorio Emanuele III.*

Paviljon *Vittorio Emanuele III.*, definiran adaptacijom postojeće dvokatne vile *Archiducale*, postao je dominantnom građevinom kompleksa kolonije jer su vili dograđena bočna krila gdje su u povišenom prizemlju raspoređene dvije velike spavaonice, ženska i muška, svaka s 50 kreveta i tuševima, svlačionicama, garderobama i sobama za pomoćnike. U obama odjelima paviljona (koji se prostirao u dužini od 70 metara) smještaju se oboljeli od različite forme limfatizma, rahitisa, obične zaraze i djeca mršave konstitucije. Iz atrija na povišenom prizemlju postojeće vile stubište vodi na prvi kat gdje se nalaze laboratorij za kliničku i antropometrijsku analizu, kabinet radiologije, prostorije za pohranu lijekova i umjetnu helioterapiju, stomatološka ambulanta, radni prostor i stan ravnateljice.

Obnova i dogradnja postojeće vile u paviljon odvijali su se od kolovoza do kraja prosinca 1925. kada se proširuju i pločnici uzduž stražnje i bočnih fasada građevine. Izvedba ulaznog stubišta (pristup u vilu – središnji dio paviljona) u kamenu iz Nabrežine²⁷ podrazumijevala je iskope i sistematizaciju okolnog terena, kao i rekonstrukciju potpornog zida u rustikalno obrađenom kastavskom kamenu. Nabavljeno je 26 gazišta u creskom kamenu za čiji je postav bio neophodan rad iskusnog klesara. U potporni zid ugrađeni su okrugli prozorčići kamenog okvira radi ozračivanja suterenskih prostorija, koji su imali i estetsku funkciju jednako kao i stilizirana ograda podzida. Na postojećoj vili žbukani prozorski okviri namjeravali su se zamijeniti novima u creskom kamenu, a novitet su bile i drvene rolete. Glavni portal oblikovan u kamenu iz Nabrežine autorsko je djelo u klasičnoj maniri Giuseppea Covacicha koji je isklesao i vegetabilnu dekoraciju lunete nad portalom te postavio vrata u masivnom hrastovu drvu s prevlakom u jelovini i ornamentalnim okovom.²⁸

Pristupno kameno stubište s dvostrukom rampom bila je vanjska dekoracija paviljona, dok je atrij krasilo poprsje kralja *Vittorija Emanuelea III.* čije je ime građevina nosila. Portretna bista kralja, postavljena na visokom mramornom pilastru, izgledom je bila jednostavna, stroga i skromna, podsjećajući, prema riječima suvremenika, na ime dobročinitelja.²⁹ Njezin autor nije poznat, ali pretpostavljamo da je i tu riječ o riječkom kiparu/klesaru Covacichu kojem se može pripisati i dekorativni reljef dječaka (koji sviraju i plešu) unutar polukružne niše s fontanom u središnjem dijelu potpornog zida stubišta.

Giuseppe Covacich (1890. – 1955.) tih je godina zbog svojeg tradicionalnog izraza i tehničke korektnosti imao još nekoliko narudžbi kraljevih bista za druge institucije u gradu (sjedišta Kvarnerske provincije i društva Filarmonico-Drammatica). Za riječku bolnicu isklesao je i mramorna poprsja Antonija Grossicha i Lionella Lenza, poznatih i zaslužnih riječkih liječnika, postavljenih u predvorju ustanove.³⁰

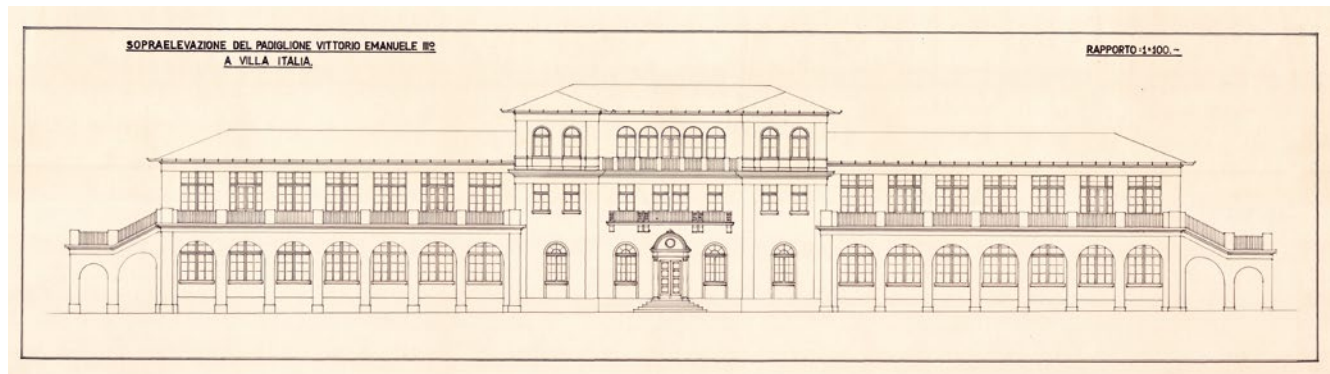
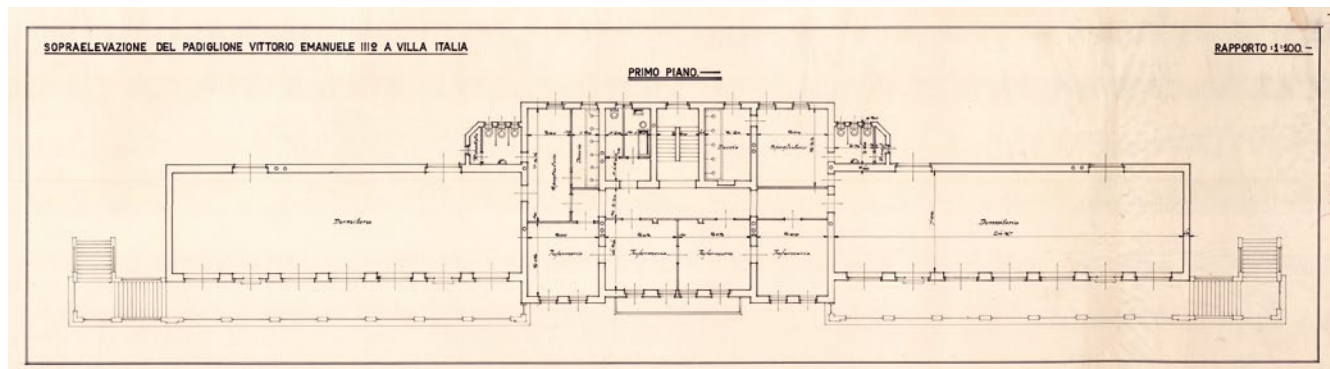
U jesen 1930. bočna krila središnjeg paviljona nadograđena su za jedan kat radi potrebe za dodatnim spavaonicama namijenjenima oboljelima kojima je bio neophodan poseban tretman te za bolesnike s različitim slučajevima adenopatije (žljez-

4.

Morska kolonija *Villa Italia*,
pogled na južno pročelje paviljona
Vittorio Emanuele III. (izvor: *La
colonia Marina di Villa Italia* /bilj.
12/, 4)

Sea resort *Villa Italia*, view of the
southern façade of the *Vittorio
Emanuele III* pavilion

5.
Projekt za povišenje paviljona *Vittorio Emanuele III.*, tlocrt prvog kata, 1931. (izvor: Državni arhiv Rijeka, HR-DARI-57 /JU 51/, Tehnički ured grada Rijeka od ? – 1948., Ufficio tecnico comunale, Mapa 9)

Project of elevating the *Vittorio Emanuele III* pavilion, first-floor plan, 1931

6.
Projekt za povišenje paviljona *Vittorio Emanuele III.*, nacrt južnog pročelja, 1931. (izvor: Državni arhiv Rijeka, HR-DARI-57 /JU 51/, Tehnički ured grada Rijeka od ? – 1948., Ufficio tecnico comunale, Mapa 9)

Project of elevating the *Vittorio Emanuele III* pavilion, draft of the southern façade, 1931

danih izraslina), upale potrbušnice i pluća. Sobe na prvom katu orijentiraju se na južnu terasu na kojoj se blagovalo na otvorenom i tijekom hladnijih dana. Odatle je bočnim vanjskim stubištima omogućen silazak u parternu zonu paviljona. Ozračenost i prirodno svjetlo interijerima su priskrblivali četverokrilni prozorski otvori koji su imali mogućnost zasebnog otvaranja u gornjem dijelu radi kontinuiranog provjetravanja.³¹

Adaptirani drugi kat postojeće vile namjenjuje se dnevnom boravku i spavaonicama medicinskih sestara, kuhinji i nusprostorijama. Središnji (nadograđeni) dio etaže služio je kao ostakljeni atrij (naknadno zatvoren) za formalne i neformalne susrete i kontakte. Projektom je planiran drukčiji raspored unutrašnjosti, odnosno smještaj medicinskih sestara na prvom katu radi bolje dostupnosti korisnicima, a na račun ambulanti i direkcije, što se na kraju ipak pokazalo neprikladnim.³²

Unutrašnje zidanje paviljona bilo je predviđeno u kamenu, a stropova u armiranom betonu. Zidne površine interijera, kao i namještaj, lakiraju se u bijeloj boji kako bi prostori (*locali bianchi*) djelovali higijenski (danas Klinika za dječju kirurgiju i Odjel za fizikalnu i rehabilitacijsku medicinu).

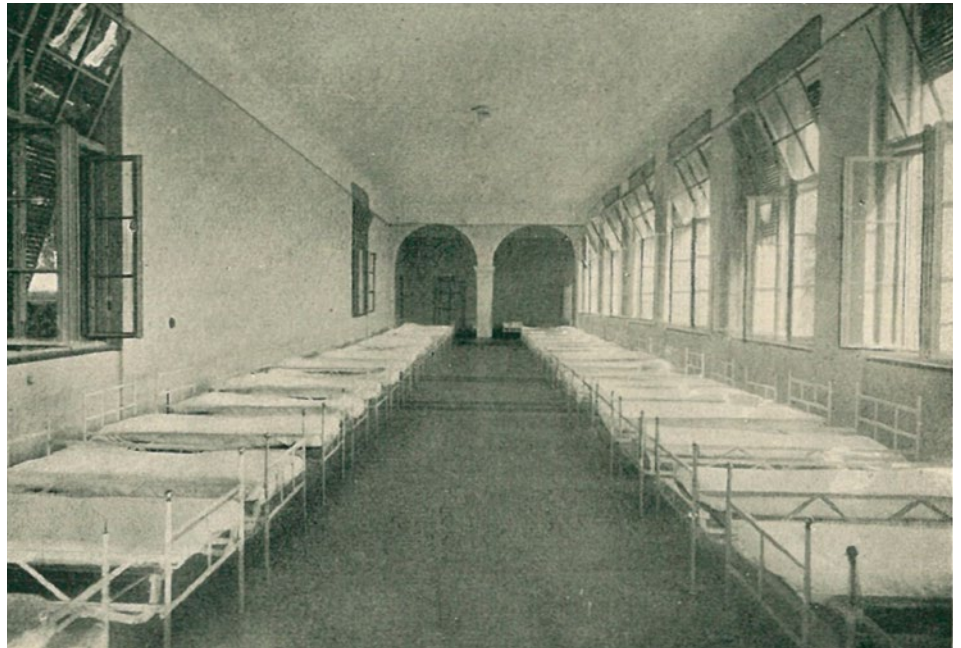
Obnova i dogradnja postojeće vile u paviljon gotovo su u cijelosti obavljene u skladu sa sačuvanom projektom dokumentacijom koja je, međutim, nedatirana i nesignirana, pa autor za sada ostaje nepoznat.

Paviljon *Margherita Giardino*

Jugoistočno od paviljona *Vittorio Emanuele III.* istovremeno je (1925.) izgrađen prizemni paviljon za potrebe vrtića i škole (tlocrtnih gabarita 50 x 15 m), čemu se namjenjuje prostrana aula za predškolce u središnjem dijelu, te učionice u bočnim krilima, koje su preko uzdužnog hodnika bile u komunikaciji s didaktičkim muzejom i sanitarnim sklopom na sjevernoj strani.

7.
Morska kolonija *Villa Italia*,
paviljon *Vittorio Emanuele III.*,
interijer spavaonice na jednom od
odjeljenja na prvom katu (izvor:
La colonia Marina di Villa Italia /
bilj. 12/, 11)

Sea resort *Villa Italia*, *Vittorio
Emanuele III* pavilion, interior of a
dormitory in one of the first-floor
sections

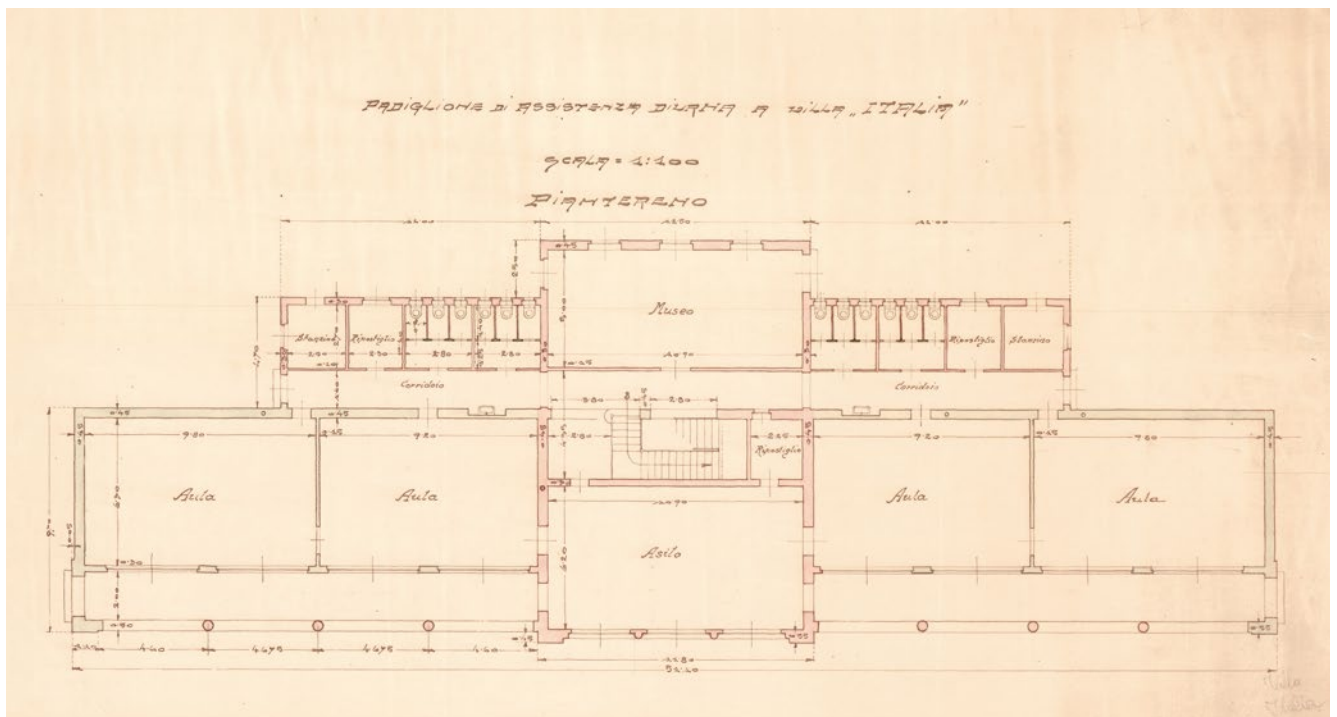

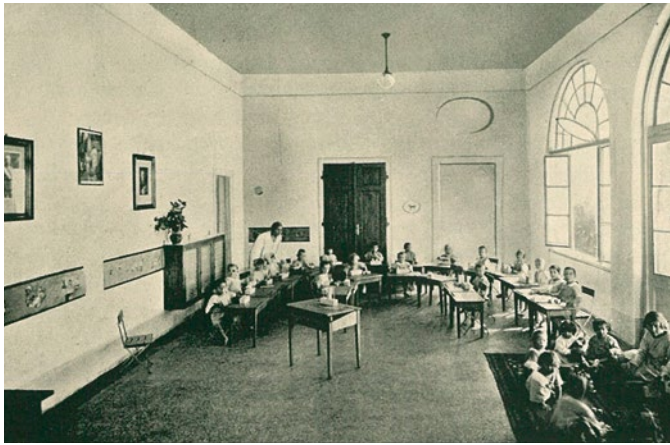
8.
Projekt izgradnje paviljona
za dnevnu asistenciju, tlocrt
prizemlja, 1925. (izvor: Državni
arhiv Rijeka, HR-DARI-57 /JU 51/
Tehnički ured grada Rijeke od ? –
1948., Ufficio tecnico comunale,
Mapa 9)

Project of constructing a daily
assistance pavilion, ground-floor
plan, 1925

Učionice, uvučene ispod trijemova s kolonadama za igru na otvorenom, rastvara-
ju se višekrilnim prozorima uobičajeno radi insolacije i ozračivanja, koji su od razine
parapeta visinom sezali do stropa, uostalom kao i lučno definirani otvori vrtičke
dvorane, sa standardnom mogućnošću zasebnog otvaranja u gornjem dijelu.

Nadogradnja središnjeg proširenog dijela s vrtićem i muzejom uslijedila je već
1926., a tada je postavljen i naziv: *Colonia marina padiglione Margherita Giardino*.
Na nadograđenom katu prostorija s 20 kreveta za djecu u dobi od 1 do 3 godine, na-

9.
Paviljon za dnevnu asistenciju
(*Margherita Giardino*), interijer
dječjeg vrtića (izvor: *La colonia
Marina di Villa Italia* /bilj. 12/, 28)

Daily assistance pavilion (*Margherita
Giardino*), kindergarten interior

10.
Paviljon za dnevnu asistenciju
(*Margherita Giardino*), interijer
aule škole (izvor: *La colonia
Marina di Villa Italia* /bilj. 12/, 25)

Daily assistance pavilion (*Margherita
Giardino*), interior of the school halla

11.
Paviljon za dnevnu asistenciju
(*Margherita Giardino*),
perspektivni pogled sa zapadne
strane (izvor: *La colonia Marina di
Villa Italia* /bilj. 12/, 24)

Daily assistance pavilion (*Margherita
Giardino*), perspective view from
the west

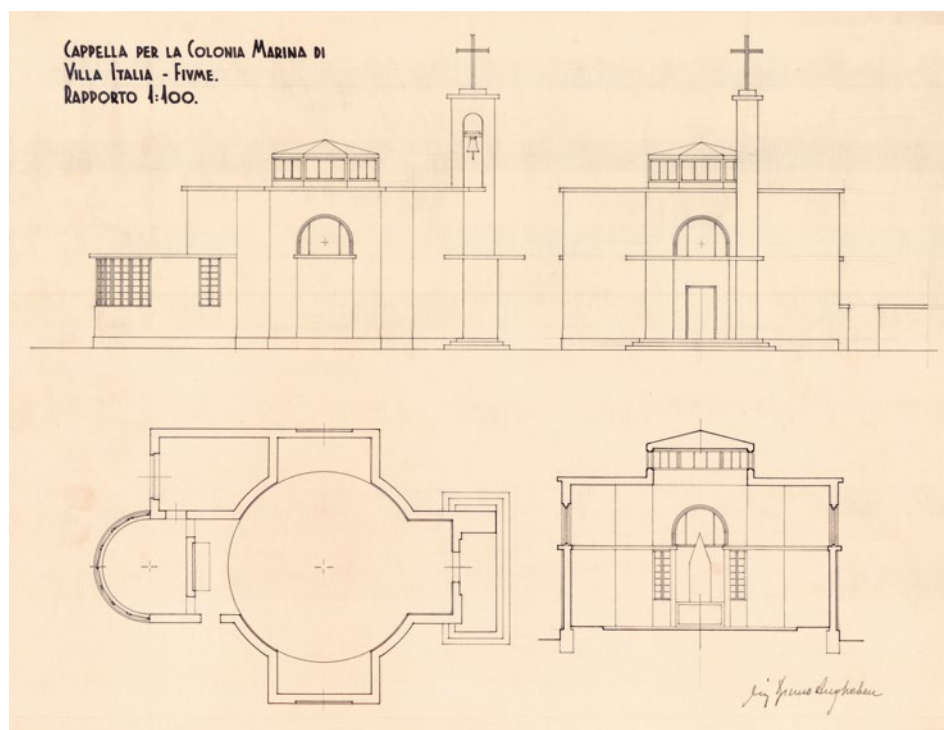
mijenjena dnevnoj skrbi, otvara se na dvije terase: južnu osunčanu, poduprtu trolučnim trijemom, gdje se organiziralo blagovanje na otvorenom, i sjevernu u hladovini (danas Klinika za pedijatriju – Referentni centri Ministarstva zdravstva za epilepsije i konvulzivne bolesti i pulmologiju).³³

Tijekom rekonstrukcije paviljona *Margherita Giardino* temeljito su sistematizirani pristupna cesta i okolni teren, s obzirom na to da je ispred građevine, uz plažu, u dužini od sto metara, bilo dovoljno prostora za uređenje neophodnog gimnastičkog vježbališta.

Sjeveroistočno od građevine podignut je još jedan paviljon/vrtić (za djecu od 3 do 6 godina), u prizemlju s igraonicom i blagovaonicom, a na prvom katu spavaonicom s 25 ležaja, tuševima i prostorijom za skrb djece.

Ostali sadržaji

Tijekom 1927. u funkciju je stavljeno i nekoliko sporednih paviljona izoliranih u zelenilu, sa sjeverne strane pokrajinske ceste Kantrida – Opatija: praonica rublja, sušionica, soba za glačanje i garderoba.³⁴ Ovim logističkim sadržajima pridružena je postojeća vila *Maria* za smještaj osoblja.

12.

Bruno Angheben, projekt za kapelu u sklopu morske kolonije *Villa Italia*, nacrt južnog i sjevernog pročelja, tlocrt i presjek, 1939. (izvor: Državni arhiv Rijeka, HR-DARI-57 /JU 51/, Tehnički ured grada Rijeke od ? - 1948., Ufficio tecnico comunale, Mapa 9)

Bruno Angheben, project of the chapel at the sea resort *Villa Italia*, draft of the southern and northern façades, ground plan and cross-section, 1939

Sačuvan je i projekt riječkog inženjera Brune Anghebena³⁵ za prenamjenu stare zgrade ekonomike u kapelu kružnog tlocrta, koju karakterizira niska polukružna apsida (ostakljena prizmama) i vitki zvonik bočno od ulaza. Projektant je predvidio i pristupno stubište, a u interijeru zašiljeni ciborij u oltarnom prostoru koji podsjeća na slična autorova rješenja detalja i opreme u unutrašnjosti zavjetnog hrama Sv. Romualda i svih svetih na Kozali.³⁶

Ispod paviljona *Vittorio Emanuele III.*, na mjestu srušene stambene kućice čuvara, 1928. obnovljen je izduženi gospodarski objekt vanjskih zidova u cigli. Stara su vrata popravljena i ponovo postavljena, ugrađeno je ulazno stubište.³⁷ Uz jugozapadni ugao paviljona pridružena je kuhinja s blagovaonicom koja je zatvorena zidanim pregradama iako je projektom bila predviđena kao nadstrešnica. Podovi se iz funkcionalnih razloga cementiraju, uostalom kao i u drugim paviljonima. Pred početak ljeta ipak su postavljene i dvije nadstrešnice pokrivene slamom u svrhu otvorene blagovaonice i vježbališta za potrebe dnevne kolonije.³⁸

Kolaudacija

Za kolaudaciju koja je obavljena u svibnju 1930. bio je nadležan Umberto Ballantini, glavni inženjer Pokrajinskog tehničkog ureda (*Corpo reale del genio civile*).³⁹ Riječ je o primopredaji između investitora i izvođača kojom se utvrđuje jesu li do tada adaptirana ili novopodignuta zdanja i radovi izvedeni u skladu s ugovorom, projektom, građevnom dozvolom i tehničkim propisima. U tom kontekstu jedino sporno pitanje glede konačnog obračuna bilo je to što je Ministarstvo unutrašnjih poslova za pokrivanje troškova odobrilo državna sredstva u iznosu od 800 000 lira, dok je prema projektima i procjeni tehničke sekcije izvođača predviđeni trošak bio nešto viši.⁴⁰

Članovi komisije i sudionici kolaudacije: Ugo Siacci, pokrajinski liječnik, inž. Pietro Zandegiacomo, predstavnik izvođača radova (*Unione S. A. Fiumana per costruzioni*) i inž. Pietro Bacci, nadzorni organ, u konačnici ipak utvrđuju da su ra-

dovi obavljani regularno uz poštovanje dobrih pravila struke te da su u odnosu na projektnu dokumentaciju maksimalno odgovarali kvalitetom i kvantitetom. Mjere u projektima bile su usklađene s onima u stvarnosti, a i cijene su odgovarale projektu, kao i izdatci za dodatne radove. Potvrđen je i konačni ukupni trošak od 890 855, 60 lira, obuhvativši nepredviđene iznose. Zaključeno je da su radovi kolaudabilni, pa se prema traženju Itija Baccia, pravnika i šefa Pokrajinske uprave, navedeni iznos likvidira.⁴¹

Klinički paviljon *Gaetano Giardino*

Na jesen 1934. na odjelu klinika, u zapadnom dijelu kompleksa kolonije, podignut je jedan manji paviljon (35 x 13 m) namijenjen smještaju zaraženih od infektivnih bolesti, odvojen od ostalih sastavnica kolonije. Takav način liječenja bio je posebno prikladan za bronhitis, peribronhitis i tuberkulozu, bolesti koje su se tretirale

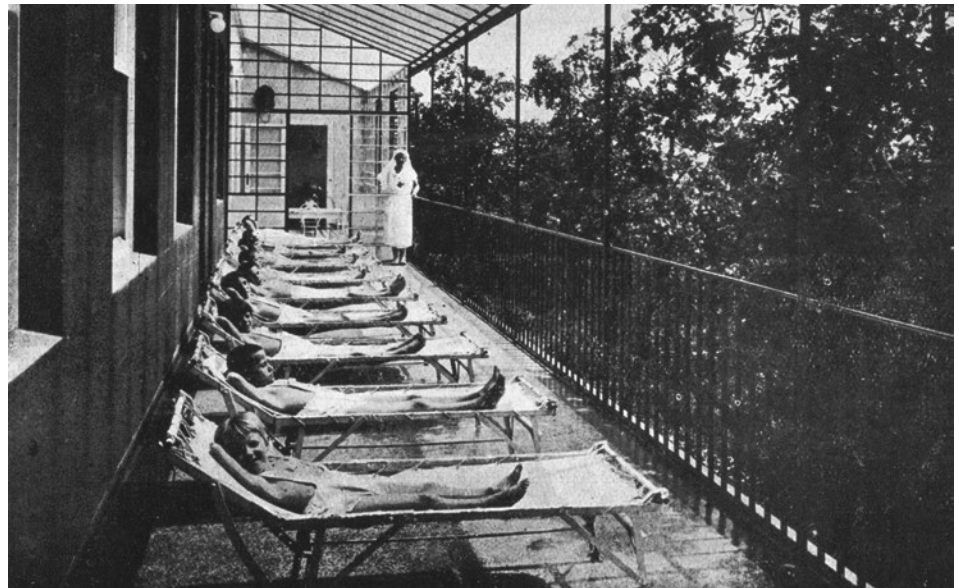
13.
Klinički paviljon *Gaetano Giardino*, pogled na južno pročelje (izvor: *Opere Pubbliche* /bilj. 17/, 213)

Clinical pavilion (*Gaetano Giardino*), view of the southern façade

14.
Klinički paviljon *Gaetano Giardino*, pogled na polupokrivenu terasu na južnom pročelju (izvor: *Opere Pubbliche* /bilj. 17/, 214)

Clinical pavilion (*Gaetano Giardino*), view of the semi-covered terrace in the southern façade

izolacijom kako bi se izbjegla zaraza. Projekt paviljona potpisuje inž. Pietro Bacci (nadzorni organ pri izgradnji paviljona *Vittorio Emanuele III.* i *Margherita Giardino*), koji je tih godina bio na čelu jedne od sekcija Tehničkog ureda grada Rijeke. U okviru djelatnosti ureda Bacci realizira komunalne i sakralne građevine, najčešće u suradnji s inž. Brunom Anghebenom, također djelatnikom ureda.

I projekti paviljona *Vittorio Emanuele III.* i *Margherita Giardino* najvjerojatnije proizlaze iz riječkog Tehničkog ureda, pa se može pretpostaviti da je Pietro Bacci, osim nadzora, obavio i poslove njihova projektiranja (samostalno ili u suautorstvu).

Povezano s izvedbom kliničkog paviljona, na natječaj licitacije bila su pozvana najbolja poduzeća u Kvarnerskoj provinciji, a posao je dobio *Istituto Fascista autonomo della provincia di Fiume* uz nadzor inž. Andree Bayera, rukovoditelja Pokrajinskog tehničkog ureda.⁴²

Paviljon *Gaetano Giardino* svojom pozicijom osiguravao je zaštitu od vjetrova i ujednačeniju temperaturu, što je osobito pogodovalo tretmanu bolesnika koji su se nesmetano mogli prepustiti helioterapiji na južno orijentiranoj polupokrivenoj terasi na povišenom prizemlju namijenjenom dnevnom boravku. U povišeno prizemlje ulazilo se sa sjeverne strane, dok su spavaonice na katu imale zasebni stubišni pristup uz bočna pročelja. S proširenog podesta na zapadnoj strani moglo se direktno sići u suteran gdje je ispod natkrivenog prostora također bio omogućen boravak na otvorenom u neposrednom doticaju s bujnim zelenilom (donedavno je u zgradi djelovao Odjel rehabilitacije – preseljen u zgradu Klinike za dječju kirurgiju).⁴³

Paviljon za rekreaciju

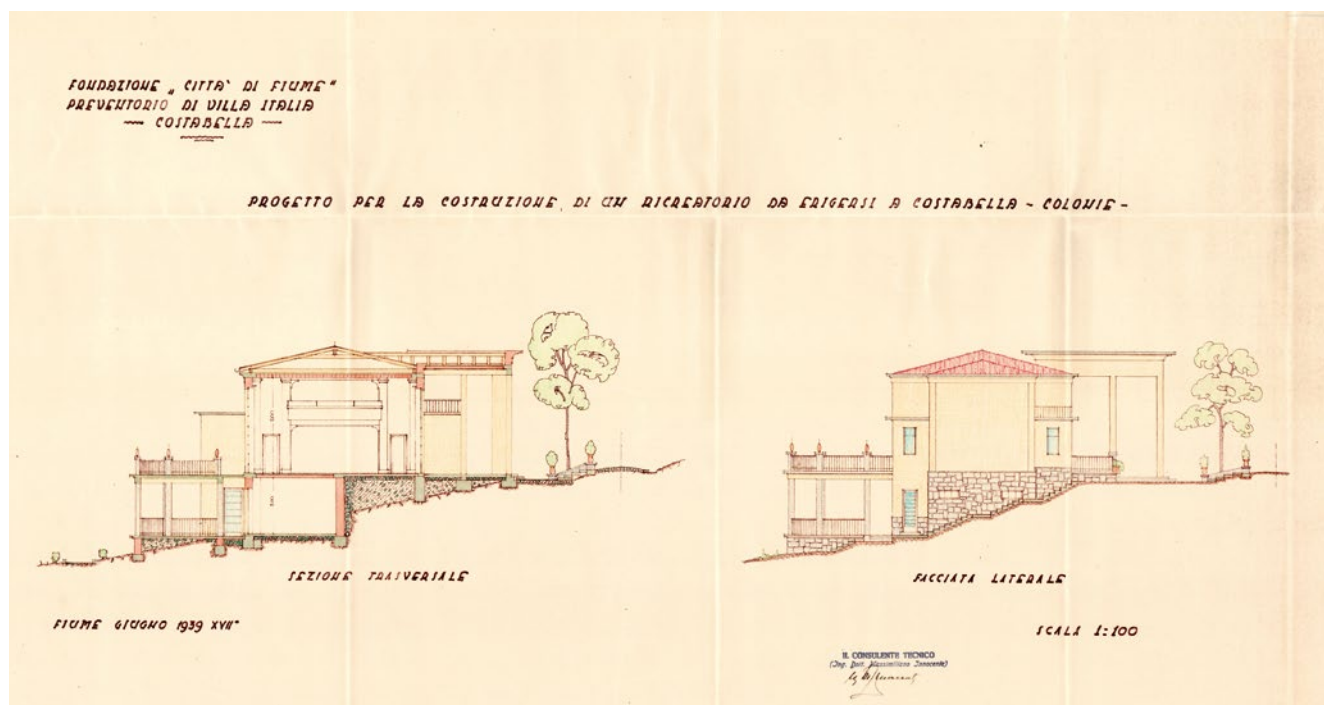
Investicija koja je trebala poboljšati sadržaj u vezi sa slobodnim i edukativnim aktivnostima korisnika kolonije seže u 1939., a povezana je s izgradnjom paviljona za rekreaciju (*ricreatorio*) u produžetku kliničkog paviljona, gdje su se djeca nakon školskih, kurativnih i drugih obaveza okupljala radi razonode i kulturnog uzdizanja.

Paviljon za rekreaciju bio je dostupan s pristupne ceste odakle se u interijer zdanja ulazilo preko ostakljene sjeverne lođe koja je služila kao toplinska izolacija, a

15.

Projekt izgradnje zabavišta na *Costabelli - Colonie*, 1939., poprečni presjek, bočna fasada (izvor: Državni arhiv Rijeka, HR-DARI-57 /JU 51/, Tehnički ured grada Rijeke od ? - 1948., Ufficio tecnico comunale, Kutija 108)

Project of the children's amusement park *Costabella-Colonie*, 1939, cross-section, lateral façade

jamčila je i maksimalnu insolaciju stražnjem dijelu građevine koji je bio u sjeni. Re-representativnost i oficijelnu notu ulazu priskrbli su travertinom obloženi pilastri koji su ujedno ojačavali fragilnu strukturu lođe koja se zbog prostranosti povremeno upotrebljavala u razne svrhe.

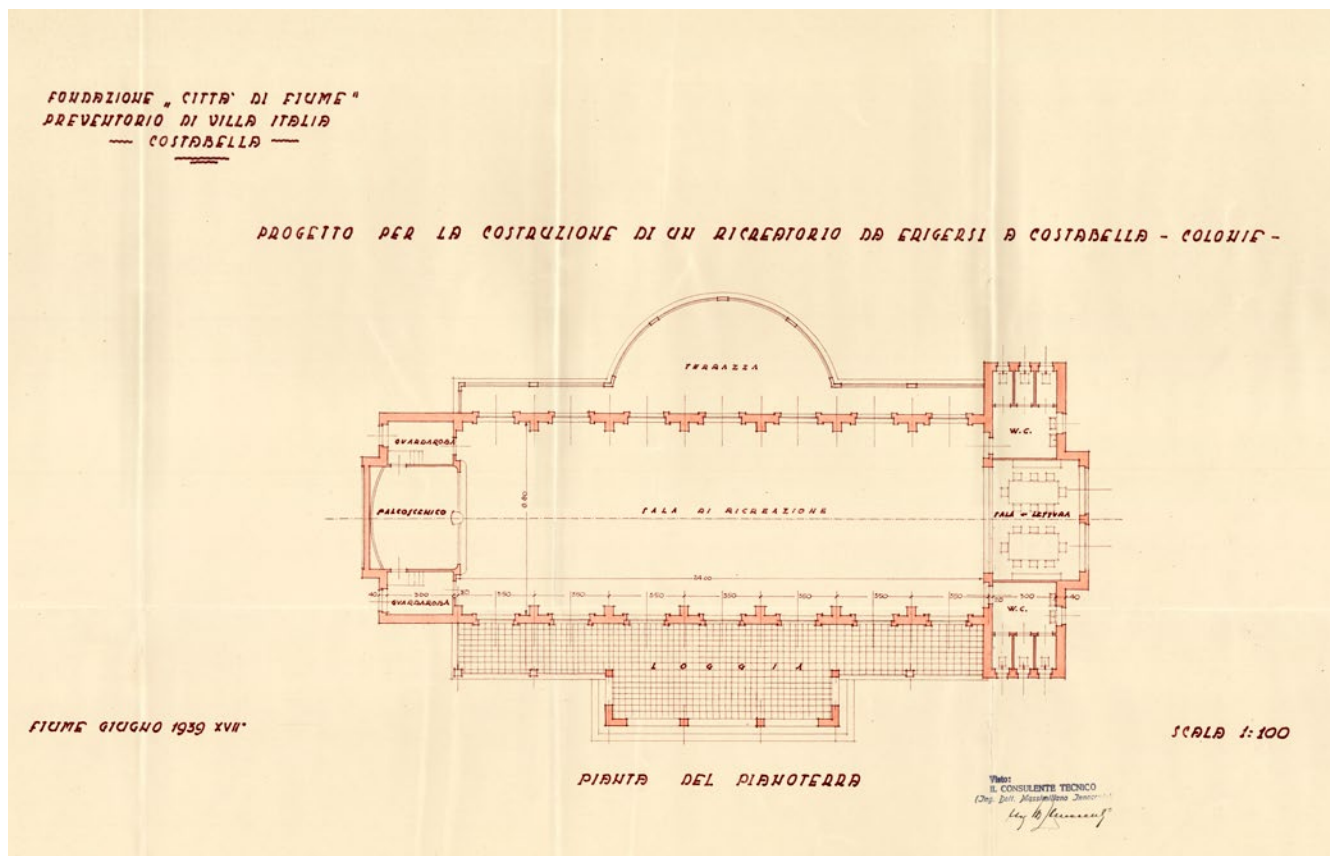
Velika sala (u dužini od 24 m) s pozornicom na dvjema razinama i odvojenom čitaonicom zauzimala je cjelokupnu površinu prizemlja. Ta polifunkcionalna dvorana bila je primjereno osunčana upravo zahvaljujući transparentnosti ulaznog dijela i staklene stijenke između sale i lođe umjesto pregradnog zida, a također zbog ugradnje sedam visokih prozora-vrata koji su na južnom pročelju sezali gotovo do razine stropa velike sale. U donjem dijelu otvarali su se na polukružnu terasu i bočne uzdužne balkone s atraktivnim pogledom na krajolik i more.

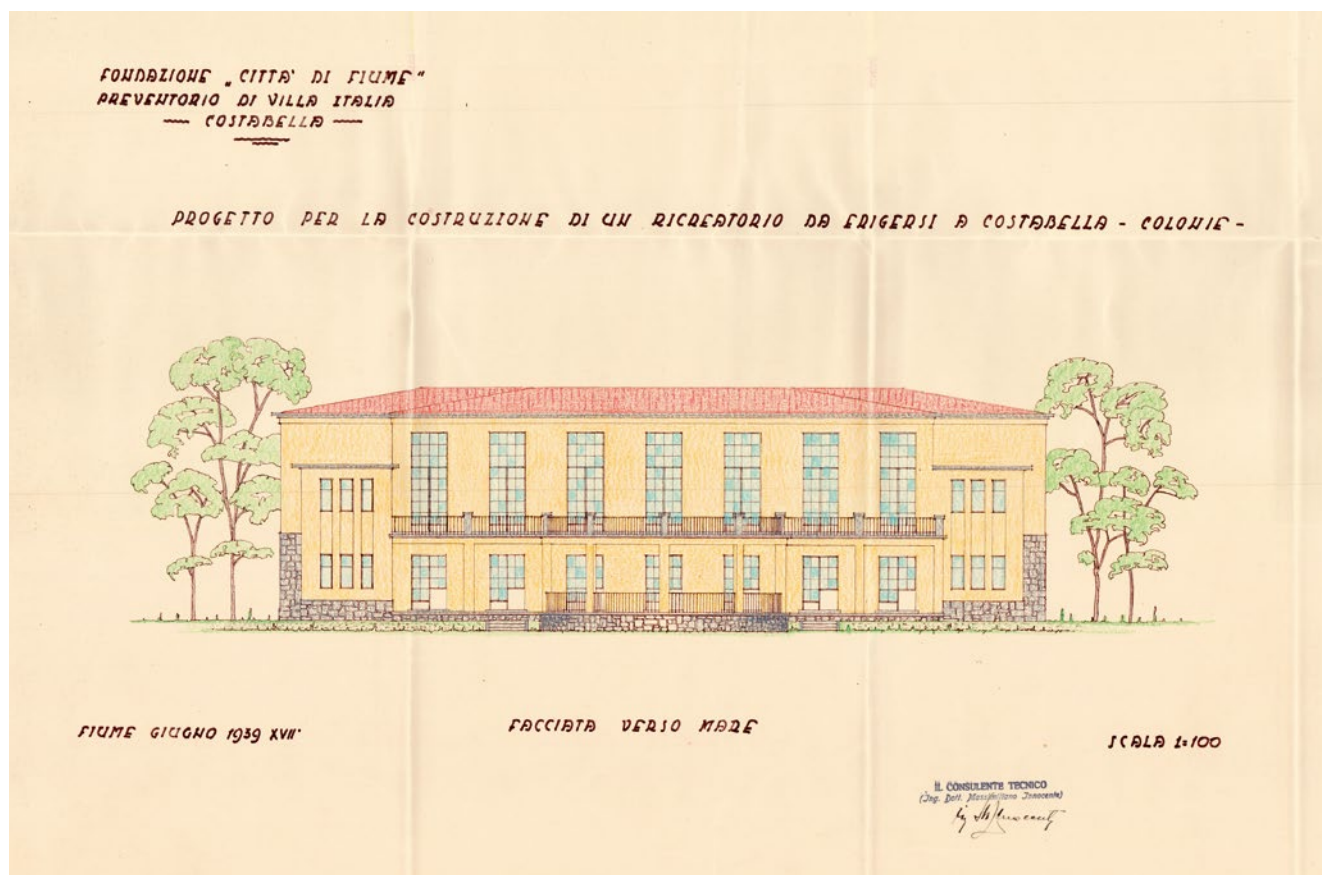
Kako je građevina bila pozicionirana na padini, u prednjem dijelu bilo je mjesta i za suterensku etažu iskorištenu za smještaj osoblja. Spavaće sobe osoblja imale su izlaz na balkon, odnosno direktno u predvrt. Vanjska obloga suterena u kamenoj rustici funkcionirala je kao zaštita od vlage, ali i kao strukturni kontrast glatkoj površini ostalog dijela pročelja koja su znatnim dijelom bila i ostakljena.⁴⁴

Pietro Bacci, projektant kliničkog paviljona *Gaetano Giardino*, i Massimiliano Innocente, tehnički konzultant za projekt zgrade za rekreaciju, u odnosu na ranije izgrađene paviljone *Vittorio Emanuele III.* i *Margherita Giardino*, ostvaruju višu razinu moderniteta, prije svega zato što su u svojim rješenjima ili preporukama polazili od funkcionalne organizacije unutrašnjeg prostora na čemu se temeljio i vanjski izgled navedenih građevina. Istovremeno udovoljavali su i načelima bliskima fašističkom poimanju arhitekture koja je imala specifičnu i važnu ulogu u službi promocije režima. Tako je, primjerice, klinički paviljon, u skladu s namjenom, trebao biti „uredan

16.
Projekt izgradnje zabavišta na
Costabelli - Colonie, 1939., tlocrt
prizemlja (izvor: Državni arhiv
Rijeka, HR-DARI-57 /JU 51/
Tehnički ured grada Rijeke od ? -
1948., Ufficio tecnico comunale,
Kutija 108)

Project of the children's amusement
park *Costabella-Colonie*, 1939,
ground-floor plan

17.

Projekt izgradnje zabavišta na Costabelli – Colonie, 1939., nacrt južnog pročelja (izvor: Državni arhiv Rijeka, HR-DARI-57 /JU 51/, Tehnički ured grada Rijeke od ? – 1948., Ufficio tecnico comunale, Kutija 108)

Project of the children's amusement park Costabella-Colonie, 1939, draft of the southern façade

i prozračan” te ispunjavati iznimno važne higijenske uvjete koje je zagovarao i vladajući režim, što je omogućavao upravo racionalistički stil koji se u konačnici pokazao „najkorisnijim za zdravlje i poboljšanje fizičkog stanja nacije”.⁴⁵

Planinska kolonija IX. Maggio

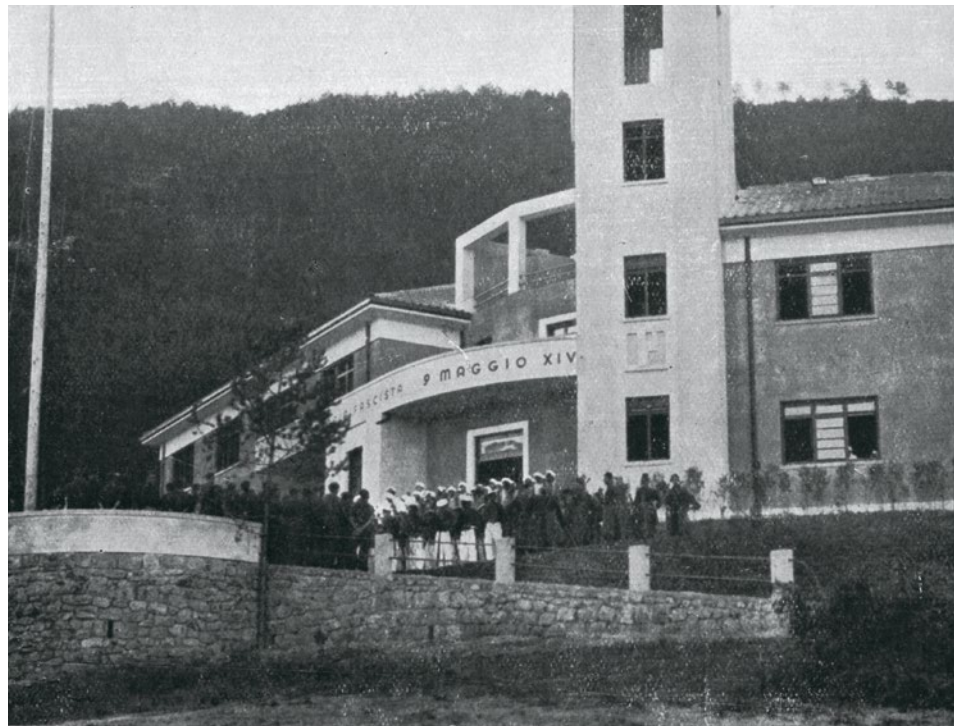
U okviru tipologije (režimskih) javnozdravstvenih ustanova na području Kvarnerske provincije modernim izgledom izdvaja se i zgrada planinske kolonije na Učki (Colonia Montana Fascista „IX. Maggio” di Montemaggiore) koja je sredinom tridesetih godina podignuta u udolini podno planinarskog doma na vrhu Vojak, na 850 metara nadmorske visine. Smještajem, a djelomično i izgledom, usporediva je s kompleksom planinske kolonije Casteletto di Rotzo u okrugu Vicenze.⁴⁶

Teren na Učki, gdje se prije prostirao planinski šumarak, području zaštićenom od vjetra i udaljenom od glavnih cesta, na raspolaganje je stavila Riječka rafinerija nafte (ROMSA), dok je sredstva za otkup zemljišta osigurala Kvarnerska fašistička federacija (Federazione fascista del Carnaro).

Fašistička federacija poduzela je i samu izgradnju kolonije u suradnji s Ente Opere Assistenziali, državnim tijelom za socijalna pitanja. Udjela u realizaciji imala je i Pia Casa di Ricovero Fratelli Branchetta, riječka ustanova za siromašne, siročad i djecu bez adekvatne skrbi.⁴⁷ Ustanova je svoju ljetnu dnevnu koloniju utemeljila u Borgomarini 1931. kao eksperiment s limitiranim sredstvima, a potom se seli na Costabellu (u vilu Miramar) gdje je mogla pružiti oporavak većem broju djece koja su uživala u pogodnostima boravka u prirodi bez restrikcije sredstava i prostora.⁴⁸ Kolonija se svojim vojno-balističkim pristupom u radu i opremi izdvajala u odnosu

18.
Planinska kolonija IX. Maggio,
pogled na glavno pročelje (izvor:
Opere Pubbliche /bilj. 171, 208)

Mountain resort IX. Maggio, view of
the main façade

na ostale slične ustanove u provinciji, što rezultira alternativnim planom izgradnje planinske kolonije s ciljem kompletiranja „humanitarnog djela osnaživanja rase” na opću dobrobit buduće Italije.⁴⁹

Zgradu planinske kolonije IX. Maggio na Učki 1934. projektirao je inž. Guido Lado, djelatnik i višegodišnji ravnatelj Tehničkog ureda grada Rijeke, koji je ujedno bio i nadzorni organ. Jednokatnu građevinu karakteriziraju blago povijena krila s glavnim ulazom na njihovu spoju, iznad kojeg se uzdiže komunikacijski (stubišni) tornjić s lođom na vrhu. Iz središnjeg atrija na povišenom prizemlju dostupne su blagovaonica i rekreacijska sala, gdje se našlo dovoljno prostora i za stan ravnatelja, ambulantu i servisne službe. Na prvom katu raspoređene su dvije velike spavaonice s 50 kreveta te tri prostorije za nastavnike s mogućnošću izlaska na polukružnu terasu. U potkrovlju su dva stana (za osoblje) s balkonom bočno zaštićenim zidom na koji se nadovezuje betonska prenosnica usuglašena s ostalim vertikalnim i horizontalnim okosnicama građevine.

Pokrajinski tehnički ured na čelu s inž. Andreom Bayerom još je prije početka izgradnje dao mišljenje o projektu koji je trebalo neznatno poboljšati, što se odnosilo na pristupne stubište i stan čuvara. Zatraženo je da se predvidi stropna obloga spavaonica odgovarajuća klimatskim uvjetima mjesta.⁵⁰

Ugovor o izvedbenim radovima potpisan je u veljači 1935., a oni su trajali do travnja 1936. pa je već u ljeto iste godine bilo moguće obaviti inauguraciju ustanove.⁵¹

Izgradnju i naknadnu adaptaciju iz 1939., kada su dograđene dvije velike aule s pratećim sadržajima u stražnjem dijelu prvoga kata, izvelo je poduzeće *Società Anonima Veneta Edile* iz Milana. Poduzeće je u Rijeci zastupao njihov administrativni predstavnik inž. Lorenzo Valentini koji je tridesetih godina bio aktivan kao projektant višestambenih kuća na Mlaci, pogonskih i upravnih zgrada Riječke rafinerije i Tvornice torpeda.⁵²

Za potrebe planinske kolonije bila je osigurana i mala električna centrala u čijoj je realizaciji volonterski sudjelovao riječki inženjer Enea Perugini.⁵³ Vladajući

režim očekivao je njegov *pro bono* angažman jer je bila riječ o uglednom stručnjaku i političkom aktivistu koji je vlastitim primjerom trebao pokazati zalaganje za opću dobrobit.

19.

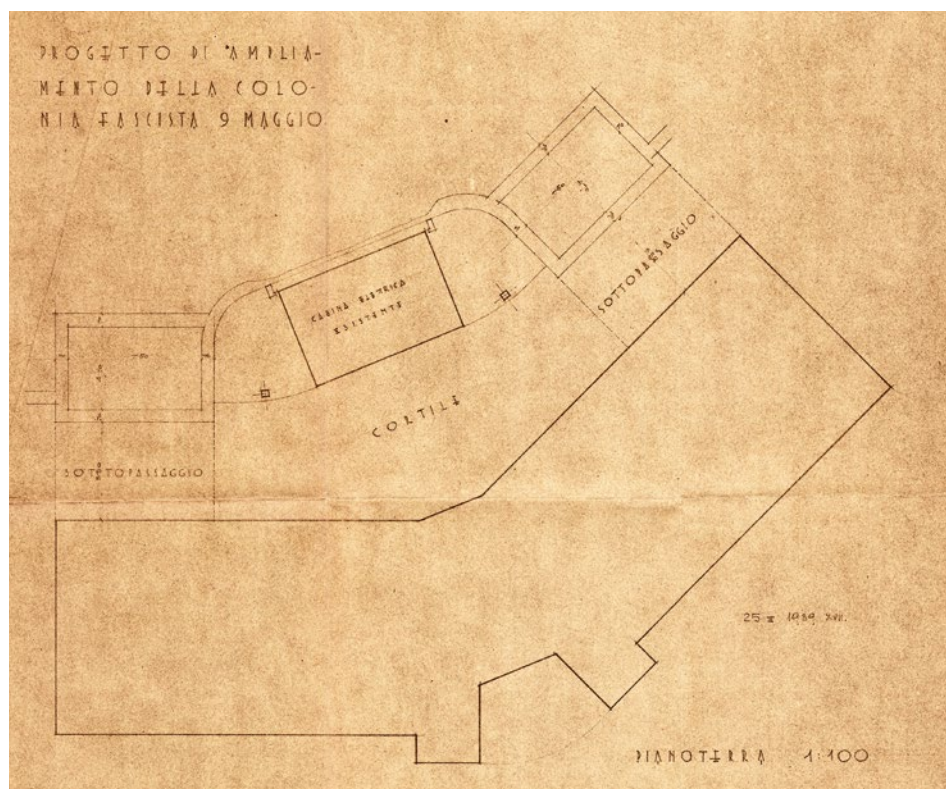
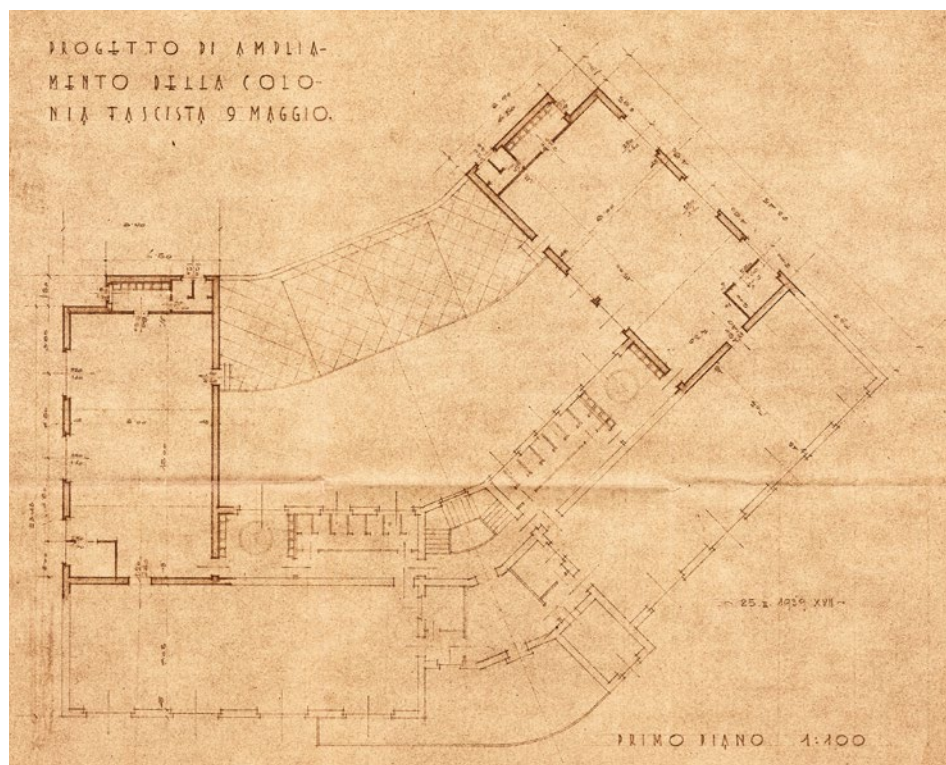
Guido Lado, projekt proširenja planinske kolonije IX. Maggio, tlocrt prvog kata, 1939. (izvor: Državni arhiv Rijeka, HR-DARI-55 /JU 50/, Pokrajinski tehnički uredi u Rijeci 1924. – 1945., Kutija 127)

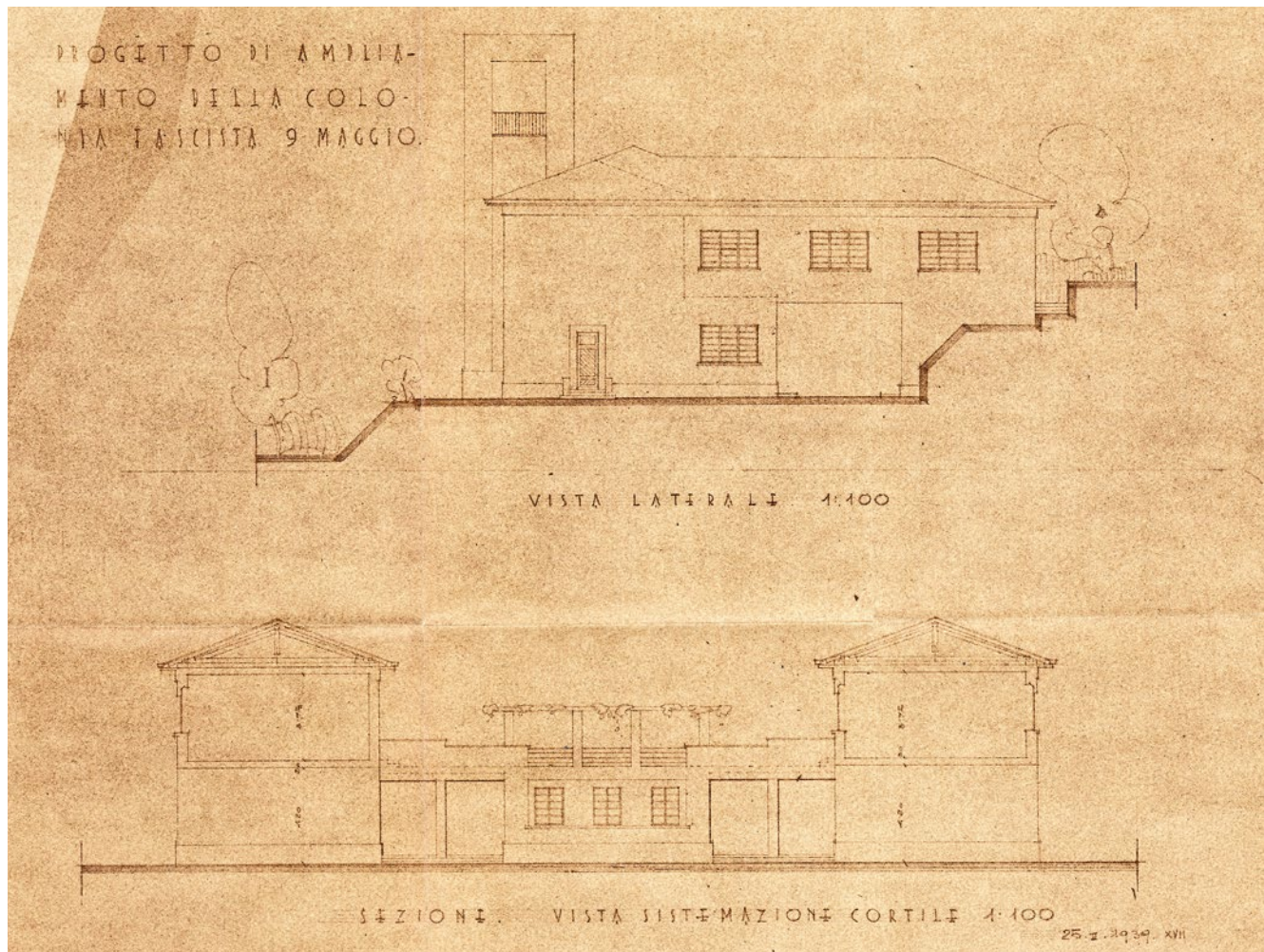
Guido Lado, project of expanding the mountain resort IX. Maggio, first-floor plan, 1939

20.

Guido Lado, projekt proširenja planinske kolonije IX. Maggio, prizemlje, 1939. (izvor: Državni arhiv Rijeka, HR-DARI-55 /JU 50/, Pokrajinski tehnički uredi u Rijeci 1924. – 1945., Kutija 127)

Guido Lado, project of expanding the mountain resort IX. Maggio, ground-floor, 1939

21. Guido Lado, projekt proširenja planinske kolonije IX. Maggio, pogled na bočno pročelje, presjek i pogled na sistematizaciju unutrašnjeg dvorišta, 1939. (izvor: Državni arhiv Rijeka, HR-DARI-55 /JU 50/, Pokrajinski tehnički uredi u Rijeci 1924. – 1945., Kutija 127)

Guido Lado, project of expanding the mountain resort IX. Maggio, view of the lateral façade, cross-section, and the organization of the inner courtyard, 1939

Na inauguraciji ustanove istaknuto je da je zgrada planinske kolonije IX. Maggio na Učki projektirana s „profinjenošću” koja je bila primjerena njezinoj funkciji, opremljena u skladu sa suvremenim potrebama jednog takvog instituta. Realizacija kolonije smatra se iznimno važnom, a sama građevina imponentnom jer je svojim „maestoznim” zidovima i visokim tornjem „koji se protezao k nebu” za primarni cilj imala osigurati ugodan i siguran boravak djeci s područja Kvarnera, ali i pružiti uvjete za poboljšanje njihova zdravlja. Kreveti u velikim spavaonicama bili su poredani na način koji je „odavao dojam čistoće i reda”, uostalom kao i zgrada u cjelini koja se doimala „urednom i prozračnom”, što je u simboličkom smislu odražavalo moralnu odgovornost režima koji je izgradnjom takvih ustanova doprinio fizičkom boljitku nacije.

Higijenskim preduvjetima unutrašnjeg i vanjskog izgleda građevine bili su prilagođeni i fasadni tonovi boje pijeska zahtijevani u ugovoru o izgradnji, koji su imali utemeljenje u lokalnoj tradiciji. No, u konačnoj verziji boja na pročeljima bočnih krila intenzivirana je tamnijom nijansom na kojoj su se sjajno isticale bijelo oličene horizontale ulazne nadstrešnice – ograde terase/balkona i potkrovnog vijenca, kao i dominantna vertikalna stubišnog tornjića. Elementi primorske arhitekture time su dobili moderan ton, a zadržani su u dvorišnom dijelu i stražnjoj terasi s pergolom.⁵⁴

Bilo je sasvim razumljivo da se politički aktivan Enea Perugini 1937. uključi i u modernizaciju dnevne morske kolonije u Borgomarini koja se tijekom postojanja pokazala kao jedna od najefikasnijih kolonija tog tipa u Kvarnerskoj provinciji.⁵⁵

Zaključak

Morska kolonija *Villa Italia*, izgrađena na *Costabelli*, atraktivnom obalnom području između Rijeke i Opatije, ubraja se među najranije realizirane javnozdravstvene ustanove tog tipa u Italiji u međuratno doba. Na Higijenskom kongresu u Bologni 1932., nakon osam godina djelovanja, prepoznata je kao jedna od najboljih i najopremljenijih permanentnih morskih kolonija za djecu predškolske i školske dobi na nacionalnoj razini jer su maksimalno bile iskorištene prirodne pogodnosti područja, koje su u helioterapijskom, klimatskom i ambijentalnom smislu omogućavale optimalne uvjete za uspješno liječenje čitavog niza bolesti.⁵⁶

Prezentacija morskih i planinskih kolonija u Kvarnerskoj provinciji imala je zapaženog udjela i na reprezentativnoj nacionalnoj izložbi posvećenoj (ljetnim) kolonijama te općenito brizi o djeci (*Mostra Nazionale delle Colonie Estive e dell'Assistenza all'Infanzia*), održanoj od lipnja do rujna 1937. u Rimu na prostoru antičkog Circa Massima.⁵⁷ Kvarnerska provincija na izložbi je bila zastupljena fotodokumentacijom i ilustriranim brošurama koje su iscrpno svjedočile o radu permanentne morske kolonije *Villa Italia*, zatim dnevnih morskih kolonija u *Borgomarini* i na *Costabelli*, planinske kolonije *IX. Maggio* na Učki i drugih sličnih ustanova u regiji.⁵⁸

Osvrćući se na paviljone morske kolonije *Villa Italia: Vittorio Emanuele III. i Margherita Giardino*, realiziranim sredinom dvadesetih godina, može se zaključiti da se u njihovu oblikovanju uvažava arhitektonska struktura postojeće vile nadvojvode Josipa, no tradicionalni elementi, pogotovo u primjeru prvog, interpretirani su na moderan način čemu doprinosi i primjena armiranobetonske konstrukcije. Na obama paviljonima, radi postizanja maksimalne insolacije i ozračivanja interijera, ugrađeni su povećani prozorski otvori, a to je bilo iznimno važno jer je liječenje bilo klimatsko. U paviljonima izgrađenima desetak godina poslije, kliničkom paviljonu *Gaetano Giardino* i paviljonu za rekreaciju, postignuta je još viša razina moderniteta i funkcionalnosti u promišljanju interijera u skladu s vanjskim izgledom građevina. Pročelja su maksimalno rastvorena staklom, a korištene su i unutrašnje staklene pregrade, što je bilo u skladu s racionalističkim stilom koji ne izostavlja ni tradicionalne elemente poput terasa i balkona radi ublažavanja monotonije modernih arhitektonskih linija. Slična obilježja, prilagođena okolišnim uvjetima, karakteriziraju i zgradu planinske kolonije *IX. Maggio* na Učki, čiji se projektant također pokazao odličnim poznavateljem i pobornikom stila *il razionale*.

Paviljonski kompleks morske kolonije *Villa Italia* nadovezuje se na princip prostorno-urbanističkog koncipiranja javnozdravstvene graditeljske tipologije s početka 20. stoljeća, što potvrđuju primjeri komunalnih bolnica podizanih u to vrijeme diljem Europe: u Barceloni, Bruxellesu, Rigi i Helsinkiju, ali i u Trstu i Rijeci gdje je sačuvan neostvareni projekt za sklop bolnice za zarazne bolesti koji predviđa izgradnju samostojećih građevina u zelenilu.⁵⁹

Dvadesetih godina paviljonski koncept izgradnje, unatoč skupoći održavanja i velikom utrošku energije, u kurativnom smislu i dalje se smatra prednošću u odnosu na naguravanje korisnika u jedan veliki lokal. Osim u primjeru riječke morske kolonije *Villa Italia*, sličan pristup uočljiv je i u otprilike istovremeno utemeljenim kolonijama *Villa Sacro Cuore* u Milano Marittima i *Francesco Baracca* u Bergamu. Djelomično i u kolonijama na kontinentu u provinciji Pavia i u Terniju, premda se tamo već grade smještajni objekti većeg kapaciteta. Kompleks planinske kolonije *Druogno* blizu Novare, koja je aktivirana 1935., također podrazumijeva više samostojećih građevina povezanih trijemovima polukružnih lukova oko središnjeg trga. Postupak razdvajanja smještajnih jedinica u prostoru svojstven je i koloniji u Perugi, zatim morskim kolonijama *Patronato scolastico* i *Alfonso Fusco* u Riminiju te koloniji *Villa Marina* u Pesaru, čije je djelovanje pokrenuto između 1926. i 1928. godine.⁶⁰

Morska kolonija *Villa Italia* na *Costabelli* u prostorno-smještajnom pogledu usporediva je i sa sklopom dječjeg lječilišta tuberkuloze Strmec-Šumberac realiziranog na padinama Psunja u Slavoniji, sačinjenog od naizgled proizvoljno pozicioniranih paviljona različitih datacija i autora. Izdvajaju se oni iz međuratnog vremena Kraljevine Jugoslavije koji su bili rukovođeni idejom postizanja optimalne orijentacije i funkcionalnog diferenciranja različitih sadržaja u prirodnom ambijentu.⁶¹

Tridesetih godina rastom broja korisnika dječjih kolonija, osobito morskih, te potrebom povećanja smještajnih kapaciteta, u Kraljevini Italiji se sve više nameće razvoj stambenog kolonijalnog sustava kojeg karakterizira graditeljski gigantizam koji je na području javnozdravstvene tipologije također prisutan od početka 20. stoljeća. Primjeri u Rijeci su neostvareni projekt za komunalnu bolnicu – blok-zgradu za liječenje općih bolesti u kombinaciji s paviljonima specijalizirane namjene te realizirano impozantno zdanje Instituta za siromašne (*Il Ricovero Branchetta*) kojeg karakterizira spoj koridorskog i paviljenskog tipa gradnje.⁶²

Graditeljski gigantizam u koncipiranju morskih i planinskih kolonija, koji podrazumijeva ostvarenje impresivnih zdanja za veliki broj korisnika, u međuratno doba iznova postaje izazovan projektni zadatak, posebno zbog mogućnosti eksperimentiranja na funkcionalnom i tehničkom planu. Smioni arhitektonski modeli koji u sebi sumiraju obilježja hotela, škola, kurativnih ustanova i vojarni projektirali su najbolji talijanski arhitekti tog vremena, a cilj je bio prenijeti modernost kao vrijednost avangarde koju tada zastupa i vladajući režim.⁶³

Premda u tu kategoriju paviljonski tip morske kolonije *Villa Italia* te zgrada planinske kolonije *IX. Maggio* ne spadaju, njihovi utemeljitelji i projektanti u stvaranju novih arhitektonskih i drugih vrijednosti koje su na području javnozdravstvene tipologije trebale udovoljiti potrebama modernog doba, svakako su dali vlastiti doprinos. Također u pogledu uvažavanja *geniusa loci* zatečene izgradnje i prirodnog okruženja.

Očekujemo da će i u aktualnom promišljanju i planovima o prenamjeni kompleksa Dječje bolnice na Kantridi⁶⁴, nekadašnje morske kolonije *Villa Italia*, te napuštenog i zapuštenog odmarališta INA Rijeka na Učki⁶⁵, izvorno planinske kolonije *IX. Maggio*, sve prethodno postignute arhitektonske i druge vrijednosti biti uvažene te barem djelomično integrirane u buduće adaptacije ili reinterpretacije tih devastiranih arhitektonskih struktura koje su realizirane u povijesno i politički iznimno složenom i turbulentnom razdoblju između dva svjetska rata.

BILJEŠKE

- ¹ JULIJA LOZZI BARKOVIĆ, *Međuratna arhitektura Rijeke i Sušaka*, Rijeka, 2015., 267.
- ² Vittorio Emanuele III. u listopadu 1922. postavio je Benita Mussolinija na mjesto premijera i omogućio promociju fašističkoj stranci koja je zbog podupiranja monarhijskog ustroja nakon izbora 1924. postala jedina vladajuća stranka u Italiji. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=19048>, pregledano 20. 4. 2020.
- ³ Breve storia delle colonie estive GIL <https://www.rifugioscoutvicenza.com/storia/>, pregledano 14. 4. 2020.
- ⁴ Temelje javnozdravstvenoj službi u Kraljevini Jugoslaviji postavio je dr. Andrija Štampar koji je zaslužan za međunarodnu pomoć u izgradnji Škole narodnog zdravlja u Zagrebu 1927., kao i drugih higijenskih ustanova poput domova narodnog zdravlja i antituberkuloznih ambulanti s ciljem unapređenja socijalnih i zdravstvenih prilika stanovništva.
- ⁵ DARJA RADOVIĆ MAHEČIĆ, *L'altro adriatico. Colonie di vacanza in Croazia*, u: *Architetture per colonie di vacanza. Esperienze europee*, (ur. Valter Balducci), Firenze, 2005., 45–46, 49.
- ⁶ U Riminiju je 1935. održan Nacionalni medicinski kongres koji reorganizira intervencije klimatske asistencije na području zaštitnih mjera za dječje bolesti, pažljivo klasificirajući ljetne kampove prema bolesti, periodu liječenja i mjestu (more, planine, rijeke i jezera, ravnice), napravivši prvi pravilnik. [https://www.rifugioscoutvicenza.com/storia/\(bilj.3\); Ai monti e al mare. Cento anni di colonie per l'infanzia](https://www.rifugioscoutvicenza.com/storia/(bilj.3);Ai%20monti%20e%20al%20mare.%20Cento%20anni%20di%20colonie%20per%20l%27infanzia) (ur. Gian Carlo Jocteau), Milano, 1990., 25.
- ⁷ Kvarnerska provincija (*Provincia del Carnaro*) osnovana je u veljači 1924. nakon što je Rijeka u siječnju iste godine Rimskim ugovorom anektirana Kraljevini Italiji, obuhvativši Rijeku i dio Istre do Brseča, a nakon toga susjedno područje Slovenije, te na kraju dio Primorja, Kastavštine, gorskog zaleđa i otoka. Sastojala se od triju kotara: Volosko-Opatije, *Ville di Nevoso* (danas Ilirska Bistrica, Slovenija) i Rijeke koja je ujedno bila i sjedište provincije. Istarske općine *Castelnuovo* (danas Podgrad, Slovenija) i *Matteria* (danas Materija, Slovenija) provinciji su pridodane 1928., a primorsko područje od Sušaka do Bakarca, dio Gorskog kotara do Čabra i Kupe, grad Kastav te otoci Krk i Rab 1941. Kvarnerska provincija (poslije Riječka pokrajina) bila je u sastavu Kraljevine Italije do 1943., nakon čega je pod nadzorom *Repubbliche di Salò* i njemačkog *Wehrmachta* do 1945. *Povijest Rijeke* (ur. Danilo Klen), ICR, Rijeka, 1988., 289; ARHiNET - Riječka prefektura - Hrvatski Državni Arhiv. http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=3_4148, pregledano 24. 6. 2020.
- ⁸ È stata inaugurata ieri la Colonia diurna di Laurana, *La Vedetta d'Italia*, Anno XIII, Fiume, 11. 6. 1935., 2; La Colonia marina di Villa d'icici, *La Vedetta d'Italia*, Anno XIII, Fiume, 17. 7. 1935., 2. Kolonija *Villa Icici* nakon Drugog svjetskog rata djelovala je kao bolnica za plućne bolesnike; La Colonia Diurna di Borgomarina, *La Vedetta d'Italia*, Anno XV, No. 182., Fiume, 2. 8. 1937., 6.
- ⁹ È stata inaugurata ieri la Colonia diurna di Laurana, *La Vedetta d'Italia*, Anno XIII, Fiume, 11. 6. 1935., 2; La Colonia marina di Villa d'icici, *La Vedetta d'Italia*, Anno XIII, Fiume, 17. 7. 1935., 2; La Colonia Diurna di Borgomarina, *La Vedetta d'Italia*, Anno XV, No. 182., Fiume, 2. 8. 1937., 6; L'assistenza climatica all'infanzia nella nostra Provincia. L'attività della Federazione Fascista del Carnaro per le Colonie estive, *La Vedetta d'Italia*, Anno XV, Fiume, 27. 6. 1937., 2.
- ¹⁰ Gaetano Giardino je nakon ulaska Italije u rat 1917. imenovan ministrom obrane, no funkciju obnaša kratko, od lipnja do listopada te godine. Nakon završetka rata posvećuje se dužnosti senatora, a već u prosincu 1919. promaknut je u čin generala armije. Dolaskom Mussolinija na vlast obnaša dužnost guvernera Rijeke od 16. 9. 1923. do 27. 4. 1924. U lipnju 1926. promaknut je u novoustrojeni čin maršala Italije. La morte del maresciallo Gaetano Giardino, *La Vedetta d'Italia*, Anno XIII, Fiume, 22. 12. 1935., 3.
- ¹¹ Nadvojvoda Josip, brat cara i kralja Franje Josipa, devedesetih godina 19. stoljeća u Rijeci uređuje svoju zimsku rezidenciju (danas Državni arhiv Rijeka, Park N. Hosta 2). Investira i u turističke objekte u Crikvenici (hotel Therapia), a na obalnom potezu između Rijeke i Opatije na velikom posjedu uz more gradi ljetnikovac (*Villa Arciduciale*). RADMILA MATEJČIĆ, *Kako čitati grad*, Rijeka, 2007., 245, 247.
- ¹² *La colonia Marina di Villa Italia* (ur. Bianca Lusena, Otello Persich), Fiume, 1936., 7.
- ¹³ *La colonia Marina di Villa Italia* (bilj. 12), 5; ELENA MUCCELLI, *Colonie di vacanza italiane degli anni 30. Architetture per l'Educazione del Corpo e dello Spirito*, Firenze, 2009., 100.
- ¹⁴ *Opere antitubercolari* koordinirane su rad antituberkuloznih konzorcija koji su osnovani u svim većim gradovima u Italiji radi prevencije i dijagnostike te bolesti. U njihov program ulazilo je i širenje mreže antituberkuloznih dispanzera prema zakonskim mjerama uvedenima 1927., čije je djelovanje bilo povezano s morskim i planinskim kolonijama, sanatorijima i bolničkim odjelima. JULIJA LOZZI BARKOVIĆ (bilj. 1), 271.
- ¹⁵ La lotta antituberculare nella nostra Provincia: Il dispensario - L'attività della Cassa di Malattia - Il Padiglione - Sanatorio dell'Ospedale Civico - Le Colonie Marine di Villa Italia, *La Vedetta d'Italia*, Fiume, Anno VIII, 10. 5. 1930., 4.
- ¹⁶ Zaklada je nakon prvih osam godina aktivnosti kolonije objavila točnu statistiku boravaka. U prvoj godini djelovanja bilo je svega 33 korisnika. Tijekom godina njihov broj ubrzano raste: 1925. bilo je 77 korisnika, a 1932. 300, ukupno 693 djece. U statistici su bile popisane i razne bolesti s kojima su djeca dolazila i tretmane kojima su bila podvrgnuta. Il costante sviluppo - Colonie estive, *La Vedetta d'Italia*, Anno XIV, Fiume, 14. 8. 1936., 2; L'assistenza climatica all'infanzia della nostra Provincia. Colonie estive, *La Vedetta d'Italia*, Anno XV, No. 152, Fiume, 27. 6. 1937., 5.
- ¹⁷ Paviljon Döcker bio je jedan od modela montažnih objekata/baraka koje su bile na raspolaganju instituciji Javnog zdravstva i Crvenom križu u vrijeme Prvog svjetskog rata, a upotrebljavale su se i u međuratnom razdoblju. Questioni tecnico sanitarie, *Rivista di ingegneria sanitaria e di edilizia moderna*, Anno XIV, No. 24, Torino, 30. 12. 1918., 141. *Opere Pubbliche*, Rassegna mensile illustrata, Roma, maggio-giugno 1936., 209–210.
- ¹⁸ *La colonia Marina di Villa Italia* (bilj. 12), 7–9.
- ¹⁹ Područje *Costabella* bilo je podijeljeno od istoka prema zapada u tri zone: *Colonie*, *Torre* (danas Turan), *Cava Grande* (danas Pre-

- luk). Državni arhiv Rijeka; fond: Tehnički ured grada Rijeke od ? – 1948., *Ufficio tecnico comunale* (dalje: HR-DARI-57): mapa 106/1942. Frazione G. Costabella i realative sezione.
- ²⁰ Nakon Drugog svjetskog rata, od 1947. do 1949., morska kolonija *Villa Italia* djelovala je pod imenom Dječja bolnica, nastavljajući se na javnozdravstveni karakter prvobitne ustanove. Zatim prerasta u Ustanovu za liječenje koštano-zglobne dječje tuberkuloze. Na Kantridu se 1961. preselio Dječji odjel Opće bolnice Braće dr. Sobol koji je iduće godine dobio status Klinike za dječje bolesti, uključujući odjele za ortopediju, rehabilitaciju i dječju kirurgiju. U sklopu bolnice jedina novija građevina je Poliklinika podignuta 1975. Radi sigurnosti pacijenata od 2016., povezana je „toplom mostom” s Klinikom za dječju kirurgiju i fizikalnu medicinu. *Medicinski fakultet u Rijeci 1955.-1995.*, Rijeka, 1997., 179–183, 256–257; *50 godina Dječje bolnice Kantrida*, Rijeka, 2003., 18–19, 22–23.
- ²¹ *La colonia Marina di Villa Italia* (bilj. 12), 11.
- ²² *La colonia Marina di Villa Italia* (bilj. 12), 14; *Opere Pubbliche* (bilj. 17), 216; Nuovi lavori inaugurati - Villa Italia, *La Vedetta d'Italia*, Anno XI, Fiume, 1. 11. 1933., 2.
- ²³ Zimi i u proljeće klima je na tom području stimulirajuća, temperatura i vlažnost svježeg i čistog zraka su konstantni s manjim dnevnim oscilacijama, a plavo, ljubičasto i ultraljubičasto zračenje intenzivno. Ljeti je temperatura zraka i vode umjerena, kao i vjetar, manja je atmosferska naelektriziranost, svjetlo je difuzno jer je vegetacija gusta. Te činjenice bile su bitne kod liječenja i razlog su zašto se stanje bolesnika ovdje poboljšavalo. Različite skofulozne i limfatične manifestacije, tbc, bronhitis sa sekretom postizali su poboljšanja, posebno zimi i u proljeće. Ljeti se primjećivalo poboljšanje kod rahitisa. *La colonia Marina di Villa Italia* (bilj. 12), 22.
- ²⁴ *Il costante sviluppo - Colonie estive, La Vedetta d'Italia*, Anno XIV, Fiume, 14. 8. 1936., 2; *L'assistenza climatica all'infanzia della nostra Provincia. Colonie estive, La Vedetta d'Italia*, Anno XV, 152, Fiume, 27. 6. 1937., 5.
- ²⁵ Medicinska gimnastika podrazumijevala je postupno vježbe za mišiće, skokove, trčanje, plivanje i veslanje. Važna je bila i korektivna gimnastika i vježbe disanja koje vode učiteljice ili medicinske sestre. U sva godišnja doba izvode se na otvorenom, golih leđa ljeti ili s jednostavnom odjećom zimi. *La colonia Marina di Villa Italia* (bilj. 12), 41.
- ²⁶ *La colonia Marina di Villa Italia* (bilj. 12), 21–25; *Il costante sviluppo - Colonie estive, La Vedetta d'Italia*, Anno XIV, Fiume, 14. 8. 1936., 2; *L'assistenza climatica all'infanzia della nostra Provincia. Colonie estive, La Vedetta d'Italia*, Anno XV, No. 152, Fiume, 27. 6. 1937., 5.
- ²⁷ Kamenolom blizu Trsta (Nabresina, lokalitet Zolla di Monrupino, Provincia di Trieste, Friuli-Venezia Giulia).
- ²⁸ Državni arhiv Rijeka; fond: Pokrajinski tehnički uredi u Rijeci 1924. – 1945.; *Corpo reale del genio civile, III, I, 27, Odmarališta, dječja (Colonie Marine e Montane), gradnja/1. 6 nacrta, 1939., 2. spisi 1932. – 1941., 3. spisi i nacrti zahvata na pojedinim građevinama 1930. – 1940; Corpo reale del genio civile, ufficio di Fiume III, L, 27, Fondazione „Città di Fiume” per le Colonie Infantili Fasciste Marine e Montane (dalje HR-DARI-55, kut 127). Predmet: poslovi izgradnje i adaptacije paviljona morske kolonije.*
- ²⁹ HR-DARI-55, kut 127: Fature kolaudacije *Colonia marina Villa Italia*: No 401, Rijeka, 17. 8. 1926.
- ³⁰ Biste su danas u posjedu Muzeja grada Rijeke. G. Covacichu pripisuje se i gipsana skulptura riječkog slikara boema Giulija Lehmannna. DAINA GLAVOČIĆ, *Likovna scena međuratne Rijeke (1920. -1940.)*, Rijeka, 2016., 63, 211.
- ³¹ HR-DARI-55, kut 127. Predmet: poslovi izgradnje i adaptacije paviljona morske kolonije: prepiska direkcije kolonije i prefektore Kvarnerske provincije s datumima: 22. 6. 1930., 29. i 30. 9. 1930. Prefekt Antonio De Biase prosljeđuje projekte Pokrajinskom tehničkom uredu na mišljenje u vezi s podizanjem kata na paviljonu *Vittorio Emanuele*. Moli za hitan odgovor kako bi radovi čim prije započeli.
- ³² *La colonia Marina di Villa Italia* (bilj. 12), 12–13; HR-DARI-55, kut 127: Sopraelevazione del padiglione Vittorio Emanuele III. a Villa Italia.
- ³³ HR-DARI-55, kut. 127: Dopis od 8. 4. 1926. o preventivnom trošku za paviljon *Margherita Giardino*.
- ³⁴ HR-DARI-55, kut 127: Dopis od 13. 7. 1927. u vezi s izgradnjom sušionice i glačaoice.
- ³⁵ Bruno Angheben bio je djelatnik Tehničkog ureda grada Rijeke, na čelnoj funkciji od 1934. Najzaslužniji je za poslove projektiranja, restauracije i rekonstrukcije crkvenih građevina i regulacije groblja. Autor je i višestambenih i školskih zgrada, slikarskih i drugih dekoracija, pisac i teoretičar arhitekture. DAINA GLAVOČIĆ, *Međuratni opus riječkog arhitekta Bruna Anghebena, u: Hrvatska arhitektura u XX. stoljeću* (ur. Tomislav Premerl), Zagreb, 2009., 141–154.
- ³⁶ HR-DARI-55, kut. 127: Dokument od 17. 4. 1930. odnosi se na popis obavljenih radova.
- ³⁷ HR-DARI-55, kut. 127: U dopisu od 30. 6. 1928. u ime izvođača radova zgrade u svrhu ekonomije potpisan je inž. Pietro Bacci.
- ³⁸ HR-DARI-55, kut. 127: Dopis od 14. 9. 1925. o izgradnji kuhinje i blagovaonice; dopisi od 23. 1. i 30. 6. 1928. u vezi s izgradnjom dviju nadstrešnica, blagovaonice i vježbališta za potrebe dnevne kolonije.
- ³⁹ U domeni ureda (*Corpo reale del genio civile*), koji je pod ingerencijom Kvarnerske provincije izravno podređen Ministarstvu javnih radova u Rimu, bila je izgradnja institucija režima: ustanova socijalne skrbi, higijensko-zdravstvenih ustanova i sportskih građevina, a bio je i u svojstvu nadzornog organa na svojem području. JULIJA LOZZI BARKOVIĆ (bilj. 1), 32.
- ⁴⁰ HR-DARI-55, kut 127: Riječka zaklada u travnju 1930. upućuje upit Ministarstvu unutrašnjih poslova o spornom zakonu od 24. 7. 1919. - br. 1382 prema kojem je država prihvatila plaćanje iznosa od 800 000 lira za izgradnju i adaptaciju paviljona. Predviđeni trošak izvođača radova bio je 827 260 lira.
- ⁴¹ HR-DARI-55, kut 127: Fature kolaudacije *Colonia marina Villa Italia*: No 401, Rijeka, 17. 8. 1926. Izvođač radova (*Unione Societa Anonima Fiumana per costruzioni*) tom prilikom obraća se Riječkoj fundaciji u vezi s izgradnjom paviljona *Vittorio Emanuele III.*, navodeći različite radove i preventivne troškove u iznosu od 490 000 lira; U dopisima od 9. i 17. 4., 26. i 30. 4., te od 2. i 21. 5. 1930. nadležni se osvrću na obavljenju kolaudaciju, a prefekt traži da mu se pošalje zapisnik uz navođenje popisa novoizgrađenih i adapti-

ranih objekata. Traži likvidiranje iznosa troškova oko gradnje i adaptacije paviljona i sporednih objekata kolonije.

- ⁴² HR-DARI-55, kut 127: U dopisima od 6. 3., 24. 4. i 7. 5. 1934. iznosi se kronologija izgradnje kliničkog paviljona, kao i pozitivno mišljenje o projektu. Istovremeno s izgradnjom kliničkog odjela postavljena je instalacija centralnog grijanja u svim paviljonima.
- ⁴³ *Opere Pubbliche* (bilj. 17), 213–214.
- ⁴⁴ Državni arhiv Rijeka; fond: Tehnički ured grada Rijeke od ? – 1948., Ufficio tecnico comunale (dalje: HR-DARI-57, kut. 108): 23 - III/ Dječje odmaralište na moru 1938., 9/7, Colonie Marine, Ricreatorio, Prospetto, facciate/ sette piani, 1939.: plan situacije, nacrti prozračna prema cesti i moru, longitudinalni presjek, transverzalni presjek, bočna fasada, tlocrt prizemlja, tlocrt suterena. Tehnički konzultant za projekt bio je inž. Massimiliano Innocente, djelatnik poduzeća – izvođača radova, na čijem je čelu bio inž. Francesco Quarantotto.
- ⁴⁵ Nel nome del Duce S. E. Ricci inaugura la nuova Casa del Balilla, *La Vedetta d'Italia*, Anno XII, Fiume, 17. 8. 1934., 2; JULIJA LOZZI BARKOVIĆ (bilj. 1), 320.
- ⁴⁶ Il rifugio scout Vicenza in autogestione. <https://www.rifugioscoutvicenza.com/storia/>, pregledano 29. 6. 2020.
- ⁴⁷ Riječ je o predratnoj ustanovi *Il Ricovero fratelli Branchetta* čiji je rad reorganiziran 1924. kada je i preimenovana. *Pia Casa di Ricovero Fratelli Branchetta Fiume* (ur. Edvino Tomini), Fiume, 1934., 9.
- ⁴⁸ Rad ljetne kolonije, koja je mogla primiti 135 dječaka i djevojčica, nadgledao je Administrativni savjet sastavljen od četiriju članova. Birali su ih gradonačelnik Rijeke i čelnici provincijskih federacija *Opere Nazionale per la protezione della Maternità ed Infanzia* i *Opere Nazionale Balilla*. Predsjednika je nominirao prefekt Kvarnerske provincije. *Pia Casa di Ricovero Fratelli Branchetta Fiume* (bilj. 47), 12, 21.
- ⁴⁹ *Pia Casa di Ricovero Fratelli Branchetta Fiume* (bilj. 47), 29.
- ⁵⁰ HR-DARI-55, kut. 127: 3.1.9.12. Zdravstvene i socijalne ustanove u Riječkoj provinciji (1932. – 1944.): III - 1 - 27 Corpo Reale del Genio Civile, Fond „Città di Fiume” per le Colonie Infantili Fasciste Marine e Montane. Dopis Pokrajinskog tehničkog ureda prefektu od 7. 9. 1934.
- ⁵¹ HR-DARI-55, kut. 127: 3.1.9.12. Zdravstvene i socijalne ustanove u Riječkoj provinciji (1932. – 1944.): III - 1 - 27 Corpo Reale del Genio Civile, Fond „Città di Fiume” per le Colonie Infantili Fasciste Marine e Montane. U zapisniku kolaudacije od 6. 10. 1937. navodi se da su radovi obavljani uz nešto manji trošak nego što je to bilo predviđeno, no uočene su manjkavosti u izvedbi koje je izvođač trebao riješiti unutar 100 dana od kolaudacije, odnosno do 24. 4. 1938.
- ⁵² HR-DARI-55, kut. 127: S.A.V.E. (*Società Anonima Veneta Edile*, sjedište: Milano, direkcija: Rijeka): III, I, 27 Colonia montana a Montemaggiore, Predmet: Proširenje planinske kolonije: dvije velike aule (15 x 8 m) predviđene su projektom od 25. 2. 1939. uz trošak od 174 500 lira. JULIJA LOZZI BARKOVIĆ (bilj. 1), 30.
- ⁵³ Enea Perugini projektira mjesna okupljališta, paviljone komunalne bolnice, zatvorenu tržnicu na Belvederu, upravnu zgradu Riječke rafinerije, vile i obiteljske kuće. Aktivan je na političkom planu: tajnikom Federalne uprave Fašističke stranke imenovan je 1933., a zamjenikom gradonačelnika Rijeke 1935. Član je Direkcije sindikata inženjera Kvarnerske provincije. JASNA MALVIĆ, *Enea Perugini, Giulio Duimich i Yvone Clerici u arhitekturi Rijeke između dva rata*, magistarski rad, Zagreb, 2004., 18–28.
- ⁵⁴ HR-DARI-55, kut. 127: 3.1.9.12. Zdravstvene i socijalne ustanove u Riječkoj provinciji (1932. – 1944.): III - 1 - 27 Corpo Reale del Genio Civile, Fond „Città di Fiume” per le Colonie Infantili Fasciste Marine e Montane. Ugovor o radovima od 14. 2. 1935.; Inaugurazione della Colonia a Monte Maggiore, *La Vedetta d'Italia*, XIV, Fiume, 18 i 19. 7. 1936., 2; *Opere Pubbliche* (bilj. 17), 208.
- ⁵⁵ Dnevna kolonija *Borgomarina* s radom je započela još 1928. kada je osiguravala boravak za pedesetak korisnika, da bi nakon jednog desetljeća godišnje primala i do 800 djece. Modernizacija kolonije odnosila se na izgradnju zidanih paviljona za potrebe sjedišta uprave, kuhinje, tuševa i svlačionica. Dodatno osigurani montažni paviljoni metalne konstrukcije po potrebi su se pokrivali tendama i rabili za sve ono što je bilo neophodno u dnevnom rasporedu korisnika. L' assistenza climatica all'infanzia nella nostra Provincia (bilj. 9). JASNA MALVIĆ (bilj. 53), 55.
- ⁵⁶ Le Colonie Marine e Montane, *La Vedetta d'Italia*, Anno X, Fiume, 14. 7. 1932., 2.
- ⁵⁷ Izložba je obuhvaćala temu odnosa arhitekture, umjetnosti i obrazovanja u prostorima kolonija. Izvedbu uvodnog paviljona, paviljona turizma, paviljona umjetničkih djela i i paviljona u kojem je bila predstavljena djelatnost institucije ONMI osmislio je i nadgledao arhitekt Ettore Rossi, a ostale Franco Petrucci i Luigi Moretti. Karakterizirala ih je uporaba laganih materijala i montažnih tehnika izvedbe koje su omogućile njihovu realizaciju u samo 90 dana. Generalni projekt povjeren je Adalbertu Liberi, Mariu De Renziju i Giovanniju Guerriniju. Izložbeni prostor bio je duguljastog oblika, a urbani izgled jednostavan, sa središnjom avenijom na čijim su krajevima bili ulaz te nasuprot njemu kongresni paviljon. Skup zgrada koje su činile izložbu ilustrirao je put djeteta „rođenog za državu” kroz djetinjstvo i školu te alate koji su na tom putu pridonijeli njegovu obrazovanju. ELENA MUCELLI (bilj. 13), 111–120.
- ⁵⁸ Spominje se da su na izložbi sjedište i kolonija instituta *Fratelli Branchetta* prezentirani s 22 fotografije, planinska kolonija *IX. Maggio* sa 16, a ostale kolonije u provinciji sa 63 fotografije. Izložene su i dvije „veličanstvene” plastike kolonije *IX. Maggio* (1 x 1,20 m) i morske kolonije *Villa Italia* (1 x 2,50 m). L'assistenza climatica all'infanzia nella nostra Provincia (bilj. 9).
- ⁵⁹ Art Nouveau & Society. Historical Lab 6 – Healthy in Body and Mind. 2008. Bad Nauheim, 16 May 2008. <https://artnouveau-net.eu/conference/historical-lab-6-healthy-in-body-and-mind/>, pregledano 14. 4. 2020.; JULIJA LOZZI BARKOVIĆ, *Secesija u arhitekturi Rijeke*, Rijeka, 2010., 176–178; NANA PALINIĆ, *Objekti zdravstva i socijalne skrbi*, u: *Arhitektura secesije u Rijeci*, Rijeka, 1997., 204, 206, 208.
- ⁶⁰ VALTER BALDUCCI, *Un'architettura per l'infanzia. Colonie di vacanza in Italia*, *Quaderni acp*, 2011., 18(1), 6–9.
- ⁶¹ ZRINKA BARIŠIĆ MARENIĆ, KARIN ŠERMAN, ANDREJ UCHYTIL, *Paviljonski sklop dječjeg lječilišta tuberkuloze Strmac-Šumetica u Slavoniji*, *Prostor*, Vol. 19 No. 1(41), 2011., 76, 88.
- ⁶² NANA PALINIĆ, *Objekti zdravstva i socijalne skrbi* (bilj. 59), 202, 206.
- ⁶³ Samo na području Riminija, između lokaliteta Cattolica i Bellaria, u rasponu od deset godina formirane su 23 dječje kolonije. U

Cattolichi je 1934. izgrađena kolonija *Le Navi* kao jedinstveni primjer neofuturističke arhitekture u regiji, autora Clemente Busiri Vicija, najpoznatijeg i najplodnijeg projektanta kolonija. U drugoj polovici tridesetih godina najviše ih je izgrađeno oko Ravenne, između 1937. i 1939. inaugurirani su *Sandro Mussolini* u Cesenaticu, *Costanzo Ciano* i *Montecatini Cervia* u Milano Marittima. Riječ je o kolonijama koje su predstavljene u vodećim talijanskim i inozemnim arhitektonskim časopisima tog vremena: *Casabelli*, *Architetturi*, *Architeture d'aujourd'hui*, *Architekt and Building News* itd. CARLO CRESTI, *Colonie marine e montane negli anni del fascismo*, u: *Popolazione e Storia*, 1/2005, 7–12.

⁶⁴ U planu je preseljenje Dječje bolnice s Kantride na Sušak gdje se gradi Bolnica za majku i dijete. Prostornim planom uređenja grada Rijeke iz 2003. kompleks se namjerava prenamijeniti za ugostiteljsko-turističke svrhe, no Generalnim urbanističkim planom Rijeke iz 2007. nisu utvrđeni obvezujući programski elementi koji se mogu profilirati i u smjeru zdravstvenog ili sportskog turizma i *heritage* hotela. Dječja bolnica Kantrida GUP-om je zaštićena

kao definirana arhitektura do potpune valorizacije i izrade konzervatorske podloge nakon čega se pokreće izrada urbanističkog plana uređenja. Kompleks je preventivno zaštićen kao pojedinačno kulturno dobro RH, upisano u Registar kulturnih dobara pod brojem P-5682. Rješenje je doneseno 20. 6. 2017. i vrijedi do istog datuma 2021. Na informacijama zahvaljujem dr. sc. Srđanu Škun-ci, d.i.a., pročelniku Odjela gradske uprave za razvoj, urbanizam, ekologiju i gospodarenje zemljištem grada Rijeke, kao i djelatnicima Konzervatorskog odjela u Rijeci.

⁶⁵ Svoje zlatno razdoblje zgrada bilježi kao Inino odmaralište (INA Rijeka) u razdoblju od šezdesetih do devedesetih godina 20. stoljeća. Danas je u vlasništvu građevinske tvrtke Rudan (iz Žminja) koja je prema dostupnim informacijama namjerava srušiti i izgraditi novi turističko-ugostiteljski objekt sličan nekadašnjem. Devastirana građevina nije pod konzervatorskom zaštitom. Marina Kirigin: Napokon - Devastirani kompleks na Učki čekaju bolji dani. Bivše Inino odmaralište ima novog vlasnika. http://novolist.hr/Vijesti/Regija/node_1585/, pregledano 20. 4. 2020.